

1.

***Kincsek
Hajdúsámson határából***

Kincsek Hajdúsámson határából - 1. foglalkoztató füzet

Szöveg: Dani János (Déri Múzeum)

Képek: Jurás Ákos és Dani János (Déri Múzeum)

***Helytörténeti foglalkoztató füzetek
Segédanyag múzeumpedagógia foglalkozáshoz***

Sorozat szerkesztő: Tarné Hajdú Judit

Nyomdai előkészítés: Vincze Tamás

Nyomdai munkák: Centerprint Nyomda, Debrecen

***Készült a Petőfi Sándor Városi Könyvtár, Közművelődési és Muzeális Intézményben,
a TÁMOP 3.2.8.B-12/1-2012-0041 Múzeumi Kincskereső Program Hajdúsámsonban
című projekt keretében.***

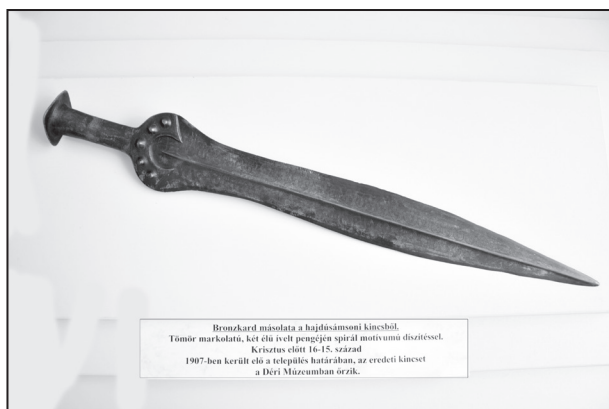
***Hajdúsámson
2015.***

Előszó

1907-ben páratlan kincs került elő Hajdúsámson határában. A kard és a csákányok a debreceni Déri Múzeum tulajdonába kerültek, ahol folyamatos nemzetközi érdeklődés övezte, miközben a helyi lakosok számára szinte feledésbe merült ez a helytörténeti szempontból fontos régészeti lelet.

Napjainkban, amikor minden település keresi az értékeit, hagyományait, a kincs szerepe újra felértékelődött. A helyi muzeális intézmény a TÁMOP-3.2.8.B-12/1-2012-0041. számú „Múzeumi kincskereső program Hajdúsámsonban” című projekt keretében elkészítette a kard másolatát Dr. Morgós András restaurátorral, és egy részletes, tudományos igényű leírást Dani Jánossal, a Déri Múzeum régészeti igazgatóhelyettesével. Ezekre alapozva célunk olyan folyamatos múzeumpedagógiai programok biztosítása, melyek segítségével a helyi köztudatba is beépül a kincs jelentősége.

Tarné Hajdú Judit igazgató

A Dr. Morgós András restaurátor által készített kardmásolat Hajdúsámson muzeális intézményében

Dani János: Kincsek Hajdúsámson határából**Bevezetés**

A „kincs” szó hallatán az emberek többsége magától értetődően aranyra, ezüstre, drágakövekre, ill. abból készített, vagy azzal ékesített pénzre, ékszerekre, pompás műalkotásokra gondol, azonban az emberi történelem leghosszabb időszakát kitevő őskor legnagyobb részében egyáltalán nem, vagy nem kizárólag ezek az anyagok hordoztak értéket, jelezték tulajdonosuk gazdagságát, hatalmát, kivételes presztízsét. Akármilyen hihetetlen is, Kr.e. 4900-4700 körül, a késő újkőkor időszakában vidékünkön egy 60-80 db átlukasztott szarvas-szemfögből készült nyaklánc, vagy tengeri kagylóból készített karperec az aranyhoz hasonló kivételes értéket képviselhetett. Hasonlóan kiemelkedő értéket hordoztak a kora és a középső bronzkor folyamán réz és ón ötvözetéből készített mives bronztárgyak, ékszerek, vagy fegyverek is. Egyes kutatók egyenesen azt feltételezik, hogy az ónbronzzal felfedezése arra a megfigyelésre, esztétikai hatásra vezethető vissza, mely szerint az ónbronzból készített tárgy felfényezve éppen úgy ragyog, mint az arany...

Ilyen előzmények ismeretében talán érthető, hogy bár több aranylelet is előkerült már Hajdúsámson határából az elmúlt 100 év folyamán, mégsem ezekről ismert és világhírű a település a múltat kutató régészek és az ez iránt érdeklődő művelt nagyközönség számára, hanem az 1907-ben, a település határában talált bronzkori fegyverleletnek köszönhetően! A város Hadrázzal szomszédos É-i határában előkerült bronz kincselet (1.- 2. kép) méltán világhírű, hiszen túlzás nélkül állítható, hogy korát, összetételét és kvalitását tekintve a középső bronzkor időszakának eddig talán legfontosabb, legszebb és legértékesebb fegyveregyüttese, és az

együttes részét képező gazdagon díszített kard Európa egyik legelső bronzkardja. A bronzkardok Kr.e 1600 körüli megjelenése – nemcsak mint fegyver, hanem mint hatalmi szimbólum – olyan korszakalkotó jelentőségű volt, mely alapján Helle Vandkilde dán régészprofesszor joggal nevezte a középső és késő bronzkor időszakát „A kard aranykorának” („Golden Age of the Sword”) (Vandkilde 2007, 122).

A híres bronzkori fegyverlelet (I. kincs) előkerülése

A Hajdúsámsoni I. bronzkincset 1907. november 3-án Hajdúsámson község É-i határában, a Savóskúti-erdőben lévő vendégfogadótól K-re lévő Hegedűs-hegy nevű homokdombon, Farkas Gábor bíró birtokán (Hajdúsámson határáról kézzel rajzolt térképen 1758-ból megtalálható a lelőhely) (Zoltai 1938, 24) találta négy hajdúhadházi földműves (Czibere György, Czibere Sándor, Bakó Sándor és Zales Sándor).

A kincs előkerüléséről a következő módon számol be az 1907. november 10-én a helyszínrre kiutazó, majd azt a találoktól a debreceni városi múzeum számára összesen 120 koronáért megvásárló Zoltai Lajos: „A kard tiszta homokban 75 centiméter mélyen lapján feküdt, markolatával északra. Rajta keresztbe voltak lerakva a csákányok és fejszék, még pedig kivétel nélkül úgy, hogy élök nyugotra, korongjuk és tomparészök keletre nézett.” (Zoltai 1908, 133). (3. kép)

A vásárlást követően Zoltai Lajos, az 1902-ben alapított, majd 1905-ben megnyitott debreceni Városi Múzeum első, polihisztor szellemiségű muzeológusa saját remekbeszabott tusrájzaival illusztrálva, korát meghaladó komoly szakmai alapossággal le is közölte az éppen akkoriban indított országos múzeumi periodikában a Múzeumi és Könyvtári Értesítő II. évfolyamában (Zoltai 1908). Zoltai Lajos gyors és szakszerű intézkedései (helyszíni szemle, a lelet összegyűjtése és megvásárlása, mindezek dokumentálása) és gyors közzététele kulcsfontosságú momentum volt a lelet helyi múzeumba kerülésében, ugyanis a debreceni Múzeumi Bizottság 1907. november 27-i jegyzőkönyvéből világosan kiderül, hogy a kiemelkedő leletegyüttes értékét felismerve jelentkezett is érte a Magyar Nemzeti Múzeum akkori, nemzetközi bronzkoros szaktekin-télynek számító igazgatója, Hampel József... (1. sz. melléklet)

Az akkor még nem létező Hajdúsámson település É-i határa, pontosabban a híres I. bronzkincs lelőhelye és környéke kétséget kizáróan különleges hely lehetett a bronzkor folyamán. Ennek bizonyítékeként számba vesszük a következőkben azokat a leleteket és leletegyütteseket, melyek az I. számú (vagyis 1907-ben előke-rült) bronzkincs környékén kerültek napvilágra.

Zoltai leltárkönyvi bejegyzése szerint: „Ugyanazon földben, a lelettől távolabb, hamuval telt kisebb fazekat is leltek. (alakjára, díszítésére nem emlékeznek*). De azt összetörték. * A fazék, mint utólag jelentették

alakú volt.”

Ez az adat nagy valószínűséggel arra utal, hogy egy urnás-hamvasztásos temetkezés is előkerült a föld-munkák során. Mivel sem az edény, sem töredékei nem kerültek be a múzeumba, pontos típusát, korát nem tudjuk megállapítani; így csak feltételezhetjük, hogy bronzkori lehetett...

A II. bronzkincs

A középső bronzkori kincsen (I. kincs) és az urnasíron kívül egy 6 db bronz edényből álló késő bronzkori kincslelet is előkerült 1909-ben (II. kincs), a fegyveregyüttes lelőhelyétől kb. 1,7 km-re D-re, közvetlenül a falu határában lévő egyik homokdomb lábánál lévő szőlőültetvényben, Tafler Ignác birtokán (Zoltai 1909c, 131-134; Zoltai 1915, 126; Zoltai 1926, 131; Mozsolics 2000, 47, Taf.36.). A találok szerint az edények nagyság szerint egymásba voltak helyezve. Sem a bronzedényeket megfelelő munkások, sem a helyszíni szemlét végző Zoltai Lajos nem talált semmilyen településre, vagy temetkezésre utaló felszíni leletet a gözekével mélyen megforgatott területen. (Zoltai 1909c, 132). (4-5. kép)

A III. bronzkincs

1910-ben került a debreceni városi múzeumba özv. Besenyei Széll Farkasné ajándékaént az az eredetileg kb. 30 darabból álló bronzkincs (Zoltai Lajos beszámolója alapján az eredeti kincs részét képezték karperecek, vésők és fokosok is, melyek a megtalálást követően még az egymást váltó tulajdonosok között kallódhattak el, már nem kerültek a múzeumba (Zoltai 1915, 127)), melynek múzeumba kerülése is külön történet. A leletek első tulajdonosa Ferenczy E. főszolgabíró volt, aki a debreceni régiséggyűjtő Széll Farkasnak ajándékozta azt. A kincs múzeumba nem került darabjainak sorsáról nincsenek információk... Ez a trébelt bronz mandzsettalemezekből és egyéb kisebb bronztárgyakból álló újabb kincselet (III. kincs) (Löfkovits-Zoltai 1911, 16-17; Zoltai 1915, 126-127), mely a feljegyzések szerint a Kistelek nevű határrészben látott napvilágot, és ami Sz.Máthé Márta megjegyzése alapján szintén Hajdúsámson ezen, É-i részén kerülhetett elő (M.Nepper-Sz.Máthé 1987, 44; Mozsolics 2000, 48, Taf. 37). (6. kép: a, b)

A IV. bronzkincs

1982 májusában egy újabb, szintén késő bronzkori, nagyjából sarlókból és tokos baltákból álló bronzkincs (IV. kincs) látott napvilágot Hajdúsámson, Oncsa településrésze melletti Farkas-laposra nevű, mocsaras, mély fekvésű, az I. kincs lelőhelyétől D-re található területen, amit vályogvető gödörként használtak a helyiek (M.Nepper-Sz.Máthé 1987, 44, 47, 9-10.kép; Mozsolics 2000, 48-49, Taf. 38). (7. kép)
Az utolsó három leletegyüttest (a II., III., IV: kincseket) a késő bronzkor végi ún. Hajdúböszörményi kincshorizontba (B VI a) (a Közép-európai kronológiai rendszer szerinti Reinecke Ha B1 időszakba) sorolta be Mozsolics Amália, a Kárpát-medence bronzkori bronzművességének legnagyobb szaktekintélye (Mozsolics 2000, 47-49).

És a „ráadás”...

1938-ban a hadházi úttal párhuzamos Diósvári-dűlő egyik hosszú homokdombjának végén, Konyári Ferenc földjén szántás közben egy késő bronzkori településre utaló kerámiatöredékek mellett két bütykös fogójú bronz sarló is előkerült, melyet Balogh István, a Déri Múzeum gyakornoka gyűjtött be (Balogh 1940, 25-26) (8. kép). Ugyanakkor tudomására jutott az is, hogy az egyik szomszédos földtulajdonos ugyanezen a dombháton, de kissé délebbre lévő földjén meg „egészben maradt urnákat talált...” Könnyen lehet, hogy itt éppen a késő bronzkor eleji településhez tartozó urnatemetőt bolygatták meg.

Ezt követően 1964-ben, a Csemetekert telepítése közben, késő bronzkor végi kerámiatöredékek mellett egy újabb bronz gyűjteményes lelet került elő, mely tokosbaltákból állt. Sajnos a tudósításon kívül a leletanyag nem került a múzeumba... (Mesterházy 1966, 39.)

Ez utóbbi esetben biztosra vehető, hogy az előzőekhez hasonló bronzkincsről lehet szó, de az 1938-as lelet sarlói is valószínűleg a településen belül, vagy mellett elrejtett bronzdepó részét képezhették. Sajnos az előkerülés időpontjában végzett további, alaposabb kutatás hiánya (a lelőhelyek pontos azonosítása és szükség esetén hitelesítő ásatása), valamint a leletek egy részének elkallódása miatt ma már megválaszol(hat)atlan maradnak e két lelettel kapcsolatban felmerülő kérdések...

A hely varázsa...

Amint a fentiekben láthattuk, az I. bronzkincs mellett még másik 4, és feltehetően egy ötödik bronzkincs is előkerült Hajdúsámson mai településének É-i határában. Az elrejtett bronzkincsek mellett, ebből a kb. 2 km sugarú körből késő bronzkori településekre és legalább két esetben temetkezőhelyre (urnasírok előkerülése) is van adatunk Bár a kincsek közül nem mindegyik ugyanahhoz az időszakhoz kapcsolódik, de mégis különös jelenség ennyi különleges leletanyag és jelenség előfordulása ilyen szűk zónán belül! A kincsek többsége homokdombokhoz, azok tetejéhez kötődik; csak a IV. esetében valószínű, hogy eleve egy mocsárba helyezhették el a tárgyakat. Joggal merülhet fel a kérdés, mi történt, mi történhetett itt Kr.e. 1600-1000 közötti időszakban...

Szinte lehetetlen dolog ma már rekonstruálni a mai település É-i határa és a Savóskúti-erdő közötti terület 3000-3600 évvel ezelőtti bronzkori tájképét, azonban néhány dolgot biztosan állíthatunk: egy sűrűn beerdősült (vsz. főként tölgygel), helyenként tisztásokkal és ritkásabb ligetes területekkel tagolt vidék lehetett, melynek É-D-i lefutású homokdűnéi között kis patakok, pangó nyírvizek, mocsarak színesítették a tájat. Ebben a környezetben minden bizonnyal lehetett valami nagyon különleges természeti jelenség, egy különös hangulatú, hatalmas, évszázados fákkal övezett kis tisztás, különös alakot formázó facsoport, talán egy furcsán növvő, elgondolkodtató formájú fa, vagy egy különleges forrás, esetleg – mint az éppen innen ismert több száz éves Bényei-nyárfa – egy legendás faóriás, amit az itt és a környéken élők kiemelt tisztelettel emlegettek, szent helyként tiszteltek. Esetleg ezt a különleges helyet – ami akkori kereskedelmi utak találkozásánál is lehetett – távolabbi területekről származó emberek is használhatták találkozási és/vagy szent helyként... Bár az itt vázolt elképzelést egyelőre nem tudjuk konkrét bizonyítékokkal is alátámasztani, mégis talán ez, vagy valamilyen ehhez hasonló okok állhatnak az itt elrejtett kincsek hátterében magyarázatként...

Az I. kincs funkciója, elrejtésének oka

A kivétel nélkül - ráadásul 4 esetben gazdagon díszített - fegyverekből álló kincs vagy egy harcos férfiakból álló közösség (Männerbund) egységet, összetartozást szimbolizáló tulajdona, vagy még inkább az akkoriban virágzó, többnyire erődített tell-településeket uraló gazdag elit (Dani 2009, 19) egyik nagyhatalmú családjának vagy vezetőjének személyes tulajdona lehetett (Kovács 1977, Fig.16., 37). A korszak fémművességének volumenét és a leletegyüttest alkotó tárgyak minőségét, díszítését tekintve mindenesetre kétségtelen, hogy a maga korában óriási értéket képviselhetett! A kincslelet megtalálásának fent leírt körülményei alapján, a földberekítés ténye mögött szakrális motívumot feltételezhetünk: feltehetően a háború és a harc istenének, vagy az alvilági (khtonikus) isteneknek szóló áldozati ajándékként kerülhetett földbe a kiemelkedő minőségű és díszítésű tárgyakat tartalmazó bronzkincs. A kincs elrejtése mögött hasonló motívumokat feltételezett Sz. Máthé Márta (Sz. Máthé 1996, 125) és Bóna István (Bóna 1992, 56) mellett Helle Vandkilde (Vandkilde 2007, 125) is. Az európai bronzkor kard-depói (vagy kardot is tartalmazó fegyverdepói) az esetek jelentős részében rituális depóniaként értelmezhetők, melyeket feltehetően közvetlenül a harc(ok) után, egyfajta áldozatként helyeznek el (vonnak ki a további használatból) (Kristiansen 1999, 103, 106; Kristiansen 2002, 329).

Nagyon különös, hogy Hajdúsámson környékéről nem ismerünk olyan korú településeket, melyek a híres I. bronzkincsel lennének egyidősek. A „negatív jelenség” magyarázataként kínálkozhat az a hipotézis, mely szerint Sámson és Téglás környéke a középső bronzkor végén két, nagy hagyományokkal rendelkező bronzkori kultúra (az ún. Ottomány- és a Füzesabony-kultúra) határterületére eshetett. Ilyen módon ezek a szomszédos, talán rokon (?) kultúrák a köztük lévő „semleges” zónát használhatták fel olyan közösségi rítusok, szertartások lebonyolítására, melyek a szorosan értelmezett vérségi közösségek szintjén túllépve talán nagyobb, a jó kapcsolatok, törzsek közötti szövetség erősítését is szolgálhatták.

Ezzel szemben az ezt közvetlenül követő késő bronzkor elejéről (Kr.e 1400-1300 között) számos települést ismerünk a város határából. Ezeket a kisebb-nagyobb településeket a vidékünkön elterjedt Hajdúbagosa-kultúra helyi, középső bronzkori hagyományokon/alapokon létrejött közösségei létesítették. Az egyik leghíresebb a Majorsági-földeken (Maurer Emil bérelte közlegelőn) Zoltai Lajos által 1906-1908 között több alkalommal is kutatott lelőhely (17. a kép). Ilyen korú települést ismerünk azonban a Diósvári-dűlőből és a Vermes-hát-ról is. Ezek a településeken élők többnyire urnás-hamvasztásos rítussal temetkeztek, melyre utaló, emberi hamvakat tartalmazó urnák több ízben is előkerültek már a bajinkai határrészben, a Diósvári-dűlőben. Ezek a közösségek bronzművességgel is foglalkoztak, melyet az itt előkerült bronztárgyak tanúsítanak számunkra (18. a, b kép).

Egy kis kutatástörténet...

Az összesen 13 darabból álló I. bronzkincs 1 tömör markolatú, ötvöstechnikával gazdagon díszített kardból és 12 db – tipológiailag 3 fő típusba sorolható – csákányból áll (9.kép: Tipológiai tábla). A kard és 3 csákány díszítése olyan kiemelkedő minőségű, hogy az korszakalkotó jelentőségű; rendkívüli tudású bronzműves mester munkájáról tanúskodik (10. kép: a). A díszített fegyverek motívumainak részletes leírásától itt eltekintünk, mivel az a kincset közlő korábbi publikációkban már több alkalommal, művészettörténeti alaposággal megtörtént (Zoltai 1908, 128-132; Mozsolics 1967, 139-140). Röviden jellemezve azonban a fegyvereken látható díszítéseket, összetett geometrikus, organikus (pl. a kard pengéjén ún. „futókutya-”, vagy inkább hullámmotívum) és figurális (pl.: a csákányokon halak, hajók és stilizált emberi alakok) motívumok kifinomult kombinációjaként írhatjuk le.

A hajdúsámsoni I. bronzkincs valóban világhírű, nem véletlenül foglalkoztatja a lelet immár több, mint 100 éve régészek generációit és nem ok nélkül próbálja minden, az európai bronzkorról kiállítást rendező múzeum kikölcsonözni és bemutatni ezt a kivételes együttest! Ennek illusztrálására álljon itt a sámsoni kincs kutatástörténetének bemutatása nagyvonalakban...

Amint láthattuk a leletanyag első, saját művészi rajzaival illusztrált, hazai közlése Zoltai Lajos érdeme, aki nemcsak helyesen ismerte fel annak jelentőségét, de elsőként utalt az együttes áldozati jellegére és először hangsúlyozta a kard É-európai (skandináv) kapcsolatát is (Löfkovits-Zoltai 1908, 26; Zoltai 1909a, 14-15; Zoltai 1915, 126). A bronzkincs első külföldi publikációját (Zoltai 1926) egyik leghíresebb levelezőpartnere, a 20. század 1. felének talán leghíresebb vezető ősrégésze, Vere Gordon Childe kommentálta (Childe 1926), melyet néhány évvel később megjelent nagy összefoglaló munkájában (*The Danube in Prehistory*) az Urnmezős-kultúra hagyatékához sorolva maga is bemutatott (Childe 1929, 273, Fig. 147.).

Gordon Childe munkájának köszönhetően más európai nemzetek híres régészei is korán „felfedezték” maguknak a hajdúsámsoni bronzkincset. A svéd Nils Åberg (az Uppsalai, majd a Stockholmi Egyetem professzora) az elsők között ismerte fel, hogy a dániai Stensgaard és Torupgårde lelőhelyeken talált bronz kardok elődje, tulajdonképpen prototípusa éppen a hajdúsámsoni bronzkard lehetett (Åberg 1932). Ez az a kapcsolat, vagyis az ún. nordikus bronzkor születésének gyökere, ami oly becsesté és fontossá teszi a Hajdúsámsoni kincset a skandináv régészek, történészek számára.

A kincseletet Mozsolics Amália a lelőhelyéről elnevezett Hajdúsámson horizontba (B IIIa = Reinecke Bz A2) helyezte (Mozsolics 1967, 121-123, 139-140, Taf. 9-11). Ez az időszak a Kárpát-medence középső bronzkorára, kb. a Kr. előtt 1600-as évekre tehető. Mivel hasonló korú és művészi színvonalú bronztárgyak, valamint arany ékszerek legnagyobb számban a Felső-Tisza-vidékre és É-Erdély területére összpontosulnak, ezért a bronzkincset a korszakkal foglalkozó kutatás általában helyi, valószínűleg az ún. Ottomány/Otomani-kultúra területére eső bronzműves műhely/mester gyártmányának tekinti, melyek jelentkezése Bóna István professzor véleménye szerint nem tekinthető/értelmezhető „kincshorizontként” (Bóna 1992, 55-58). Ez a mai Románia Ny-i részein elterjedt középső bronzkori kultúra - a román kutatás által kialakított - belső kronológiai rendszer alapján annak klasszikus, ún. Otomani II. időszakát jelenti, amit Bóna István egyszerűen csak 'Gyulavarsánd-kultúra' névvel illetett (Bóna 1992, 56).

A Hajdúsámsoni kardra és műhelykörre vonatkozó részletes kutatástörténetet Mozsolics Amália 1967-es munkájának megjelenése és 1992, ill. 2002 közötti időszakra vonatkozóan nagyvonalakban, kritikai szemlélettel Bóna István (Bóna 1992, 48-58), kimerítő részletességgel pedig Wolfgang David foglalta össze (David 2002, 3-78), ezért most nem kerül sor ennek újbóli összefoglalására. A hajdúsámsoni kincs első anyagvizsgálata is Mozsolics Amália alapvető kutatásaihoz kötődik; ez az első analízis az 1960-as években, a stuttgarti SAM projekt (Arbeitsgemeinschaft für Metallurgie der Altertums, Stuttgart) keretein belül egy optikai spektrometrián alapuló (ún. OES) módszer alkalmazásával valósult meg (Schubert – Schubert 1967). A SAM analízisek eredményeit felhasználva David Liversage rendkívül tárgyilagosan, 5 pontban foglalta össze a Hajdúsámsoni-kincshorizont bronzain megfigyelt korszakalkotó invenciókat, melyek véleménye szerint egyértelműen erdélyi – ÉK-magyarországi műhelyekhez köthetők (Liversage 1994, 108-109, Fig. 35.).

Legutóbb a híresen hírheft – műkincstolvajoktól visszaszerzett – ún. nebrai kincsnek 2005-ben „A Kovácsolt Égbolt” („Der geschmiedete Himmel”) címmel rendezett kiállításra kölcsönzött hajdúsámsoni kincs 5 csákányán, a téglási kincs tárgyain, valamint a hasonló korú vámospércsi nyakkorongos csákányon Ernst Pernicka professzor végzett EDXRF (enrgiadiszperzív röntgenfluoreszcens spektrometria) és ólom-izotóp vizsgálatokat.

Kristian Kristiansen és Thomas B. Larsson 2006-ban „The Rise of Bronze Age Society. Travels, Transmissions and Transformations.” címmel megjelent munkájában Kristiansen professzor újra előveszi a hajdúsámsoni műhelykört műkénéi, sőt a krétai civilizációval kapcsolatba hozó elméletet, nem kevesebbet állítva ezzel, mint azt, hogy a D-Skandináviába jutott hasonló típusú kardok direkt kapcsolatok eredményei: vagyis a bronzkori főnökök/elit, kereskedők és mesterek személyes utazásainak, esetleg házassági (szövetségi) kapcsolatok eredményeként jutottak Északra a Kárpát-medence közvetítésével a műkénéi világ technikai invenciói mellett egy újfajta társadalmi berendezkedés, vallási és kozmológiai világkép mintái (Kristiansen-Larsson 2006, 161, 200-217, Fig.64., Fig.97.). Ezt a tetszetős, de igen merész elméletet próbálták legutóbb Szeverényi Vajk és Paul R. Duffy régészek 2012-ben a Cultural Mobility in Bronze Age Europe címmel Aarhusban (Dánia) rendezett konferencián tartott előadásukban egy számítógépes program segítségével (ún. 'least cost paths' analízis) modellezni és egyúttal tesztelni. A Kristiansen-Larsson-féle elképzelés túlzott nagyvonalúságára és bizonyos részleteiben rejlő ellentmondásokra mások mellett Anthony Harding professzor (University of Exeter, Anglia) mutatott rá (Harding 2006, 464-465). A Kárpát-medencei középső és késő bronzkor műkénéi kapcsolatai egyébként az európai bronzkor-kutatás folyamatosan kiemelt témáját jelenti továbbra is (Vandkilde 2007, 126-129)...

2012 februárjában Michael Siedlaczek (Freie Universität, Berlin) végzett – több más késő bronzkori kard mellett – a sámsoni és a téglási kardokon a hagyományos tipológiai elemzésen túl készítestechnikai és használati nyom vizsgálatokat, valamint XRF és RTG vizsgálatokat.

2012 nyarán Kölczé Zsófia, az Aarhus-i Egyetem doktorandusza végzett vizsgálatokat a sámsoni és téglási kardokon. Kutatásai a Dániában előkerült hasonló típusú kardok és a Felső-Tisza-vidéki – erdélyi műhelykör gyártmányai közötti összefüggések részletesebb feltérképezésére, a kapcsolatrendszer természetének megértésére irányulnak. Kölczé Zsófia eddigi elemzései szerint a hajdúsámsoni és téglási kardokhoz hasonló fegyverek D-Skandinávia területén történő megjelenése nem a Hajdúsámsoni műhelykörből származó importként, vagy egyszerű másolatokként értelmezhetők, hanem a kárpát-medencei technika, formák, motívumok átvételéről és a helyi, skandináv bronzműves hagyománnyal történő ötvöződés eredményéről lehet szó (Kölczé 2012). A Kárpát-medence (konkrétan a hajdúsámsoni műhelykör) és a D-skandináv területek kapcsolata, valamint a nordikus bronzkor indulását kiváltó tényezők azóta is folyamatos tudományos elemzések és vizsgálatok tárgyát képezik, amint azt Helle Vandkilde 2013 nyarán Bradfordban tartott előadása is jól példázza (Nordic Bronze Age Beginnings). A kincs utolsó (13.) darabja, egy gazdagon díszített, ún. Gaura-típusú csákány (Ltsz.: DM IV.89.5.1.) a földtulajdonos, Farkas Gábor birtokában maradt, és közel 80 év után, 1988-ban tűnt fel újra és Sz.Máthé Márta régész áldozatos munkájának köszönhetően került be a Déri Múzeum gyűjteményébe (Sz.Máthé 1996).

A készítés technikájáról

A hajdúsámsoni kard egy tömör markolatú, egybeöntött bronzkard, mely Wolfgang David tipológiai rendszerében a „Fünfnietige Vollgriffschwerter vom Typ Hajdúsámson” fő típuson belül stilisztikailag az ún. Hajdúsámson-Apa stíluskörbe („Hajdúsámson-Apa Stíl”) tartozik, melybe eddig 3 kard került besorolásra: Hajdúsámson; Apa 1. kard; Ismeretlen lelőhely, Magyarország. Egyszerűen fogalmazva a kard jellegzetes futóspirál motívum díszített pengéje és 5 álszegecses markolata egybeöntve, egy öntőformában készült el (David 2002, 369-373, 437, Taf.89.; Taf.117, 1). A kard pengéjén tehát egymásba kapcsolódó spirális (ún. „futókutya”, vagy leginkább hullámmotívumként leírható), markolatán pedig geometrikus motívumokat láthatunk. A hatás fokozása érdekében a bronzkori fémműves mester feltehetően valamiféle fehér színű anyagot dörzsölt a rendkívüli műgonddal kialakított motívumokba. A kardon és a csákányokon látható motívum-

kincset már többször próbálták összefüggésbe hozni és magyarázni az első európai királyságok között ismert műkénéi kultúrkör hasonló módon díszített tárgyaival (további irodalommal lásd: David 2002, 410-416).

Díszítéstechnika pro és contra

A hajdúsámsoni kard pengéjén és a díszített csákányokon látható motívumok kialakításával, tehát a díszítéstechnika módjával, kivitelezésével kapcsolatban alapvetően két, egymással ellentétes nézet alakult ki.

A kardot részletesen megvizsgáló és a bronzművességgel kapcsolatos elméleteket kísérleti régészeti módszerekkel is tesztelő Michael Siedlaczek véleménye szerint a díszítések kialakítása az öntést követően poncolással történhetett. Az 1989-ben Petrova Ves-en előkerült nyakkorongos csákány vizsgálata során hasonló következtetésre jutottak a szlovák kutatók is (Furmánek-Mišík-Tóth 2013 165-170, Fig. 5.). A skandináv iskola ezzel szemben egy teljesen más technológia mellett érvel. Preben Rønne véleményére alapozva Kölcz Zsófia is azt valószínűsíti, hogy a cire perdue eljárást, tehát a viaszveszejtéses öntést megelőzően még a viaszmodellen alakították ki a motívumokat (Kölcz 2012, 120).

Ebben a kérdésben teljes bizonyossággal kizárólag a két kincselet díszített tárgyainak, valamint a vámospércsi díszített csákány ilyen szempontú összehasonlító mikroszkopikus vizsgálatát, valamint ötvös és metallográfus szakemberrel történt konzultációt követően lehet nyilatkozni.

Újabb kard Téglásról

Az 1970-ben Téglás község belterületén talált kard és korongos csákány (feltehetően egy magas státuszú főnök személyes fegyvereiként) szintén a középső bronzkorban készült, bár tipológiailag kissé fiatalabb a hajdúsámsoni együttesnél (11. kép). A publikáló Sz.Máthé Márta szerint a tárgyak készítése az ún. „apa-gaurai műhelyhez” köthető, elrejtésük a Kárpát-medence középső bronzkorának végét jelentő ún. Koszider-korszakra, vagyis Kr.e. 1500 körülre tehető (Reinecke Bz.B vége) (Sz.Máthé 1970, 66).

A hajdúsámsoni „bronzkincs-topográfia” ismeretében talán már nem annyira meglepő, de Téglás határából is ismerünk egy 1906-ban előkerült, 4 kardból álló, szintén a Hajdúböszörményi-horizontba keltezhető másik bronzkincset, mely a Hadház és Téglás közötti ún. Bekk-kertben került napvilágra (Zoltai 1909b, 27, 13-15. ábrák) Mozsolics 2000, 81-82, Taf. 103.).

Kemenczei Tibor – az eltérő forma, díszítés és készítés technika ellenére – a hajdúsámsoni és a téglási kardot is ugyanabba a tipokronológiai csoportba (Vollgriffwaffen vom Typ A (Hajdúsámson-Apa Schwerter)) tartozónak vélte (Kemenczei 1991, 8-10).

Wolfgang David az ún. „Viernietige Vollgriffschwerter vom Typ Oradea/Nagyvárad” csoportba sorolta a téglási kardot (mely típusba 3 kard sorolható: Téglás, Oradea/Nagyvárad és az apai kincs második kardja), melynek a sámsoninál hosszabb, egyszerű geometrikus motívummal díszített pengéje és üreges markolata nem egybeöntött, hanem a kard két fő részét a markolatlapon látható 4 szegecs közül 2 valódi szegecs rögzíti egymáshoz (a markolathoz közelebbi két szegecs a markolatlappal együtt kiöntött állszegecs) (David 2002, 373-376, 438, Taf.91,3.; Taf.126, 1). A téglási kardon látható sérülésekkel kapcsolatban Bóna István a kard rituális tönkretételére gondolt (Bóna 1992, 58), azonban ezt a feltételezést semmi nem támasztja alá, hiszen egyrészt a kardon (főként a markolaton) lévő sérülések a használatból is származhatnak, másrészt a kardok rituális tönkretételét az esetek többségében a penge elhajlításával, vagy eltörésével érik el...

Természettudományos vizsgálatok

A kincsek elemanalitikai vizsgálatát az MTA Atommagkutató Intézetének (Atomki) Ionnyaláb-alkalmazások Laboratóriumában végeztük. Az 5 MV Van de Graaff típusú gyorsító nyalábcatornáira telepített mérőkamrában alkalmazott különböző ionnyaláb analitikai (IBA) módszerek alkalmasak a pótolhatatlan régészeti tárgyak roncsolásmentes vizsgálatára. Az IBA technikák közül elemanalitikai célokra a leggyakrabban használt módszer a részecske indukált röntgenemisszió (Particle Induced X-ray Emission, PIXE).

Az optimális energiára gyorsított proton a céltárgy atomjával lép kölcsönhatásba, valamelyik belső elektronhéjról kiüt egy elektront, majd az újrendeződés során keletkező röntgenfotonokat detektáljuk. Ily módon karakterisztikus röntgensugárzás keletkezik, azaz a fotonok energiája jellemző az adott elemre, a sugárzás intenzitása pedig arányos a koncentrációval. A módszer érzékenységének köszönhetően a különböző szennyező elemek viszonylag kis koncentrációban (ppm) is kimutathatóak, amelyek jellemzőek lehetnek az adott tárgy nyersanyagának lelőhelyére (Pernicka 1986, 25). A hencidai rézkori aranykincsek PIXE vizsgálata is (Csedreki & Dani 2011) jól igazolta a módszer alkalmazhatóságát régészeti leleteken (Uzonyi 2007, 12-13). A már meglévő mikroszonda folytatásaként felhelyezhető kilépő csővég lehetővé teszi olyan tárgyak mérését is, amire eddig - méretük vagy anyaguk miatt - nem volt lehetőség a vákuumkamrában. A gyorsított ionok egy vékony, 200 nm vastag Si₃N₄ ablakon lépnek ki a levegőre, majd kb. 0,5 cm úthossz megtétele után érik el a céltárgyat.

Az Atomkiban található kihozott nyalábos PIXE rendszer jelenlegi elrendezése a 12. képen látható. PIXE-vel, mint az IBA technikákkal általában, csak a minta felső 10-50 mikrométeréről nyerünk információt a bomlázó ionok fékeződése és a kilépő röntgensugárzás abszorpciója miatt. Ezért nagyon fontos, hogy a minta felülete megfelelő módon legyen tisztítva, esetleg csiszolva. Ebben az esetben a patina réteget homokfúvással távolította el egy fémrestaurátor kb. 1-2 cm² –es felületről.

Ezzel párhuzamosan Mannheimben (No.) a Curt-Engelhorn-Zentrum Archäometrie gmbH laboratóriumában Ernst Pernicka professzor kutatócsoportja végzett EDXRF (energiadiszperzív röntgen fluoreszcens) és ólom izotóp vizsgálatokat a hajdúsámsoni kincs egyes tárgyain és a téglási fegyvereken. Ezek a vizsgálatok nélkülözhetetlen adatokat szolgáltatnak a sámsoni és a téglási kincsek nyersanyagforrásainak felderítéséhez. Dr. Bágyi Péter főorvos úr közreműködésével a két kardról natív röntgenfelvétel is készült a debreceni Kenézy Gyula Kórház Központi Radiológiai Diagnosztika laborjában. A felvételeknek köszönhetően készítestechnikai és szerkezeti megfigyeléseket is lehetett tenni kardokon.

A természettudományos vizsgálatok eredményei

A kihozott nyalábos PIXE módszer fő célja a vizsgált tárgyak elemkoncentrációinak meghatározása. A fő alkotórészek mellett kimutattunk olyan nyomelemeket is, amelyek segítenek a leletek osztályozásában.

A Középső bronzkorban készült ón-bronzokra jellemző 5-10 wt% (tömegszázalék) ón-tartalmat (Harding 2000, 201) mutattunk ki az általunk vizsgált csákányokban és kardokban is. Táblázatban összesítettük a PIXE mérésből származó koncentrációkat a fő- (Cu, Sn) és nyomelemekre (Fe, Ni, As, Cr, Mn, Zn) vonatkozóan. A nyomelemek között találtunk cirkóniumot is, ami a restaurátor által használt tisztítási technika (homokfúvás) során kerülhetett a felületre.

A 9. képen látható a hajdúsámsoni kincshez tartozó csákányok tipológiai besorolása, az egyes típusokat, ill. altípusokat különböző színekkel elkülönítve: ez alapján a 12 csákány 4 csoportba osztható: 5 db nyéllyukas csákány, 3 db dudoros nyéllyukas csákány, 3 db nyakkorongos csákány, 1 db nyélcsöves csákány (ún. Křtěnov-típus). Két nyakkorongos és a nyélcsöves csákány a kardhoz hasonló díszítést kapott.

A PIXE vizsgálat szerinti réz- és óntartalom változása alapján azonban a nyersanyagcsoportok eltérnek a tipológiai csoportosítástól. A Cu/Sn (réz/ón) arány alapján (minimum: 6,63, maximum: 28,75) 4 csoport alakítható ki a hajdúsámsoni leletek között (13.kép). A nyomelemek figyelembevételével elvégzett hierarchikus klaszteranalízis is igazolja az eltérő csoportosítást (14.kép). Ez az új, az eltérő nyersanyagokon alapuló felosztás azt feltételezi, hogy az azonos típusú, tipológiaiilag egyforma csákányok nem egyszerre, vagy nem azonos nyersanyagból készültek, de a tipológiai hasonlóság miatt az azonos műhely továbbra sem zárható ki. A Tégláson talált koszideri típusú nyélgyűrűs, korongos csákány a sámsoni nyakkorongos csákányokhoz hasonlóan szintén gazdagon díszített. A leletegyüttes első közléséből tudjuk, hogy a kard sérült állapotban került a földbe, valamint a kard és a csákány készítése között – tipológiai alapon – van bizonyos időbeli eltérés (Sz. Máthé 1970, 66). A PIXE elemanalízis igazolta, hogy a kard pengéje és markolata nem egyszerre készült, de a nyomelemek alapján a csákány és a kard pengéje származhat egy műhelyből. Nem csak a nyomelemek koncentrációjában van eltérés, hanem a hozzáadott ón mennyisége is 2 wt%-ban különbözik.

A kard markolatában találtunk higanyt és aranyat, ami a többi leletre nem volt jellemző. Az elemösszetételek összehasonlítására alkalmas ún. Ternary diagramon (15. kép) látható, hogy a téglási kard pengéje és a téglási csákány Cu és Ni tartalma közel 1 wt%-kal eltér a hajdúsámsoni leletekétől. A kard pengéje és markolata közti különbség itt is jól megfigyelhető.

A pásztázó mikroszkonda segítségével 2x2 mm²-es elemtérkép felvételére is sor került a hajdúsámsoni kard pengéjének díszítésén (16. a, b kép). A motívumok fehér színét vagy a készítés során alakították ki, vagy a talaj-eredetű részecskék rakódhattak be a mélyedésekbe az évek során. A díszítésben talált fehér anyag elemösszetétele: K (3-4 wt%), Ca (3-5 wt%), Ti (0.5-0.7 wt%), Fe (3-6 wt%). Ezeket az elemeket a bronz összetevőinek (Cu és Sn) jelenléte egészíti ki. Sajnos az itt látható elemek alapján, és ezzel a vizsgálati módszerrel nem egyértelműen eldönthető, hogy ez valóban egy mesterségesen előállított speciális meszes-vasas anyag, vagy csupán a talajból, talajvízből kivált elemekről, talajösszetevőkről beszélhetünk... Az elemtérképeken megfigyelhető, hogy a díszítés inhomogén, amit az eltérő koncentrációértékek is igazolnak. A mikroszkóppal készített felvétel a penge díszítésének egyik vizsgált területét (az egyik spirál vége) mutatja.

A PIXE eredmények és az Ernst Pernicka által végzett EDXRF mérés eredményeinek összevetése és együttes értékelése az alábbi következtetések levonására adott lehetőséget:

Mindkét kincs tárgyai ónbronznak bizonyultak, viszont óntartalmuk jelentősen eltér (a sámsoni kincs tárgyai 3,33-13,02%, míg a téglási fegyverek 5,11-8,35% közötti volt az óntartalom).

A PIXE és az RTG vizsgálatok egyértelműen alátámasztják azt a tipológiai megfigyelést, mely szerint a sámsoni és a téglási kincs nem egykorú, nem egy műhelyben, eltérő technikával és különböző alapanyagokból készülhetett. A két kincsből ugyanis markánsan eltérő nyomelem-koncentrációk kerültek meghatározásra (Hajdúsámson: 0,13-0,25 % Fe; 0,13-0,57 % Ni; 0,18-0,55 % As ↔ Téglás: 0,11-0,34 % Fe; 0,31/1,22-1,35 % Ni; 0,18/0,66-1,04 % As; 0,38-0,84 % Sb), mely eltérő nyersanyagforrásra utalhat.

A PIXE vizsgálatok alapján a tipológiai besorolástól eltérő 4 csoport (klaszter) különíthető el, ami a kincset alkotó tárgyak gyártásának sorrendjére, ill. időbeni elhúzóására, akár több generáción keresztül történő összegyűjtésére utalhat.

A PIXE vizsgálatok eredményei alapján megrajzolt dendrogramm szerint a sámsoni kincs is „egy díszített kard és egy díszített csákány” (egy kiemelt személy személyes fegyverzete/presztízstárgyai) együtteséből indult, hasonlóan a téglási együtteshez.

A Hajdúsámsoni kincset összetételében heterogén, funkcionálisan különböző tárgyak alkotják: egyszerre vannak benne meg az egyszerű – használati nyomokat mutató, valószínűleg nagyon is profán célokat szolgáló – nyéllyukas balták (8 db) és a rendkívüli műgonddal díszített presztízsfegyverek (kard, Křtěnov-típusú csákány; nyakkorongos csákányok), melyek feltehetően hatalmi jelvények lehettek.

A sámsoni karddal soha nem harcoltak; ezt a tárgy állapota és a gazdag díszítése mellett az RTG felvétel is alátámasztja.

Ezzel szemben a téglási kardot intenzíven használták. A kard markolata és pengéje az eltérő igénybevétel/funkció miatt csaknem azonos Cu tartalom mellett eltérő mennyiségű ötvözőanyagot tartalmaz. A nyomelemek alapján feltételezhető, hogy a kard pengéjét és a csákányt egy időben önthették, míg a kard markolata határozottan eltér ezektől. A Hajdúsámsoni kincs tárgyainak nyomelemtartalma alapján első közelítésre ún. K-alpi rézércből készülhettek (pontosabban nikkel tartalmú rézércből, ún. fakóércből). David Liversage rendszerében a Hajdúsámsoni kincs nyersanyaga az 'AsNi' kategóriába sorolható, míg ugyanezen rendszer alapján a téglási bronzok 'ASN' nyersanyagból készülhettek (Liversage 1994, 72-73). Liversage a középső bronzkor folyamán a K-alpi rézforrás mellett feltételezett egy váltást, egy hasonló összetételű erdélyi érclőhely használatbavételét is (Liversage 1994, 75). A K-alpi fakóérc (Mitterberg) őskori bányászata mellett, a Halomsíros-kultúra bronztárgyainak vizsgálata kapcsán Sánta Gábor egy K-szlovákiai érclőhely (Dobsina) használatát is valószínűsítette (Sánta 2012, 314-318). Ernst Pernicka összehasonlító vizsgálatai világosan kimutatták, hogy a Hajdúsámsoni kincs megvizsgált csákányai, az azonos időszakból származó vámospércsi csákány, valamint a téglási kard markolata a Mitterberg környéki őskori bányából (Salzburg, Ausztria) származó ércből készülhetett. Ezzel szemben a téglási kard pengéjéhez és a téglási csákányhoz szükséges érc nagy valószínűséggel a Garam-völgyében lokalizált érclőhelyről származhat. Ez az eredmény tökéletesen egyezik

a PIXE vizsgálat különböző nyersanyagforrásokra utaló eredményeivel (Lásd a Ternary diagramon: 15. kép). Ezek az eredmények nagyon meglepőek, ugyanis logikusan a különböző vizsgálatok eredményeit megelőző feltételezés (prekonceptió) szerint a valahová a Felső-Tisza-vidékre lokalizálható műhelyben készült tárgyakhoz a közeli erdélyi (Erdélyi-érchegység), vagy K-szlovákiai (Szepes-Gömöri-érchegység) ércelőfordulásokból (bányákból) szerezheték be a réz nyersanyagot. Ehelyett az elemzések alapján mégis az igazolódott, hogy a közelebbi (erdélyi, K-szlovákiai) ércelőfordulások helyett távolabbi - több száz km-re Ny-ra lévő (K-alpi régió és Garam-völgye) - őskori ércelőhelyekről szerezheték be a nyersanyagot mindkét kivételes fegyveregyüttes tárgyainak gyártásához...

A röntgenfelvételek más szempontból nyújtottak fontos információt a kardok készítéséről, használatáról, tulajdonképpen „élettörténetéről”: egyértelműen igazolják, hogy a sámsoni kard egybeöntött (penge a markolattal) és szegecsei álszegecsek (10. kép: b). A sztereomikroszkóppal megvizsgálva jól láthatók a kardpenge élén lévő lekerekedett, feltehetően korrózió okozta sérülések. Rendkívül jól láthatók a sámsoni kard markolatlapjának tövében végighúzóódó öntési zárványok (10. kép: b). Ez egyértelműen arra utal, hogy a kardot igazi harci cselekményre soha nem használhatták! A kard ugyanis nagy valószínűséggel már az első csapás során eltört volna... Ez a megfigyelés viszont megerősíti azt az elképzelést – amit egyébként a rendkívül gazdag díszítés is sugall – hogy a kard presztízstárgy, ill. hatalmi jelvény lehetett! A skandináv bronzkor korai, ún. tömörmarkolatú kardjainak (Vollgriffschwerter) használatinyom-vizsgálata során hasonló megállapításra jutott Kristian Kristiansen is (Kristiansen 1984, 198, 203-204, Abb.6.). Ezzel szemben a téglási kard markolatán jól láthatók a használatból (?) eredő sérülések, repedések (10. kép: c): tulajdonképpen a kard markolata úgy néz ki mint amit hosszú időn keresztül, vagy rövid ideig, de intenzíven használtak. Még az egyik álszegecs felé futó repedést keresztező téglalap alakú javítás nyomát is azonosítani lehetett. A hosszú ideig tartó használatra utalnak a penge középső részén látható éles szélű – valószínűleg ütések okozta – sérülései, valamint a penge néhol nem teljesen szimmetrikus újraélezése. A kardok hosszú használati idejére vonatkozóan Kristian Kristiansen kutatásai irányadóan tekinthetők (Kristiansen 2002, 329-331). A téglási kard 4 szegecséből 2 álszegecs, a 2 valódi szegecs helyén viszont nem a várakozásnak megfelelő egy-egy, hanem két-két szegecs azonosítható (10. c kép). Talán ez is a javítással, a markolat újbóli felerősítésével magyarázható. Ezek a megfigyelések tehát valóban alátámasztják azon tipológiai megállapítást, mely szerint a téglási leletegyüttes kardja jóval korábban készülhetett, mint a csákány.

„Igazi” kincsek Hajdúsámson határából

A bronz kincsek mellett előkerültek valódi aranyleletek is a város határából, melyek jóval a bronzkor utáni időszakok történetére világítanak rá.

1906-ban Maurer Emil által bérelt Majorsági-földek egyik homokdombján honfoglalás kori lovas sírt találtak, amit a bérlet felelőse ki is ásatott (17. a kép). A helyszínre érkező Zoltai Lajos hitelesítő kutatást végzett és Maurerék a debreceni Városi Múzeumnak ajándékozták egyúttal az ekkor, majd egy évvel később, szintén honfoglalás kori sír(ok)ból kiásott tárgyakat (19. a, b kép). Ezek között volt egy I. Romanos (920-944) és fia Christophoros bizánci császárok – mint társcsászárok – által vert, átlukasztott arany solidus (4,38 g) (20. kép). Joggal feltételezhetjük, hogy ezt a pénzt amulettként nyakában viselő, feltehetően lovával együtt eltemetett harcos olyan magas rangú katona lehetett a 10. század első felében, aki megjárta a Balkán-félszigetet a Bizánci Császárság ellen, vagy éppen annak szövetségében harcoló magyar seregekkel. Hasonlóan gazdag honfoglalás kori sírből kerülhetett elő a Liget-tanya területén 1998-ban egy palmetta díszes félgömbös arany gomb, mely szórványként került a Déri Múzeumba, így leletösszefüggése nem ismert (21. kép). Mindkét lelet azt igazolja, hogy Sámson K-i határában a 10. században megtelepülő honfoglalók között kiemelkedő státuszú, gazdagságú emberek is éltek.

1958-ban Hajdúsámson Nagycserével határos részén előkerült egy három szálból sodrott, arany kosaras fülbevaló. A kosárból kiesett ugyan a kő, de így is kivételes szépségű a hun korra (5. századra) keltezhető ékszer, mely talán egy előkelő gepida nő sírjából kerülhetett elő... (22. kép)

1. kép: A világhírű Hajdúsámsoni (I.) bronzkincs (Fotó: Jurás Ákos)

2. kép: Zoltai Lajos korabeli felvétele a bronzkincsről (a Farkas Gábornál maradt díszes csákány itt hiányzik az együttesből)

3. kép: Az I. bronzkincs előkerülésének feltételezhető helyzete (rekonstrukció, Fotó: Jurás Ákos)

4. kép: Zoltai Lajos korabeli (1909) felvétele a II. bronzkincsről

6. a kép: Zoltai Lajos korabeli (1910) felvétele a III. bronzkincsről

7. kép: A Hajdúsámsoni IV. bronzkincs (Fotó: Jurás Ákos)

5. kép: A Hajdúsámsoni II. bronzkincs (Fotó: Jurás Ákos)

6. b kép: A Hajdúsámsoni III. bronzkincs (Fotó: Jurás Ákos)

8. kép: 1938-ban a Diósvári-dűlőben Balogh István által begyűjtött leletek

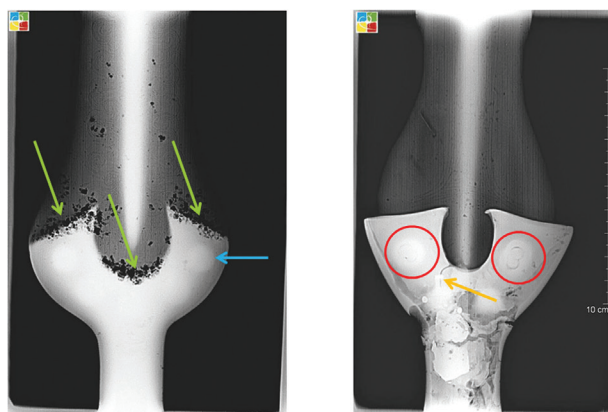
Hajdúsámsoni kincs baltái (tipológia)

9. kép: Az I. bronzkincs tipológiai felosztása

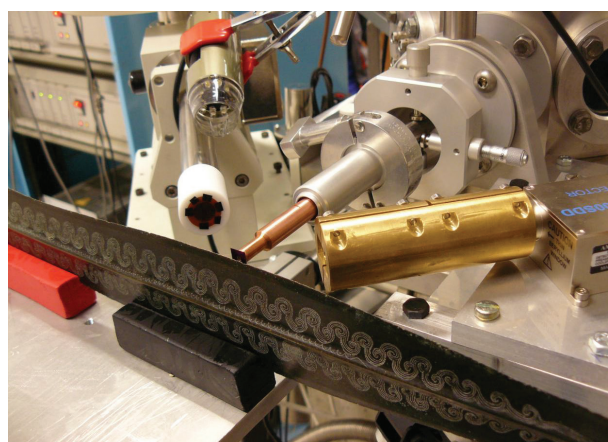
10. a kép: Részlet az I. kincsben található díszes bronzkard pengéjéről (Fotó: Jurás Ákos)

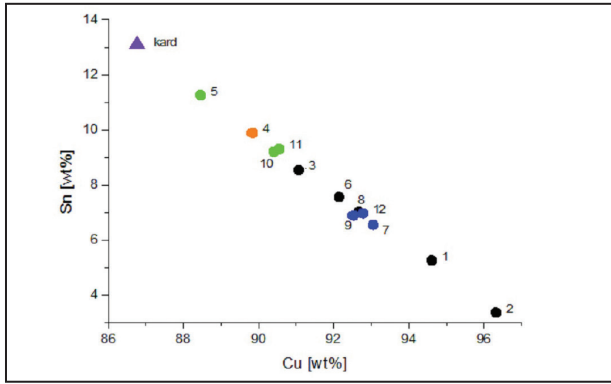
10. b, c kép: A hajdúsámsoni és a téglási bronzkardok röntgen felvételei (felvételező: Dr.Bágyi Péter)

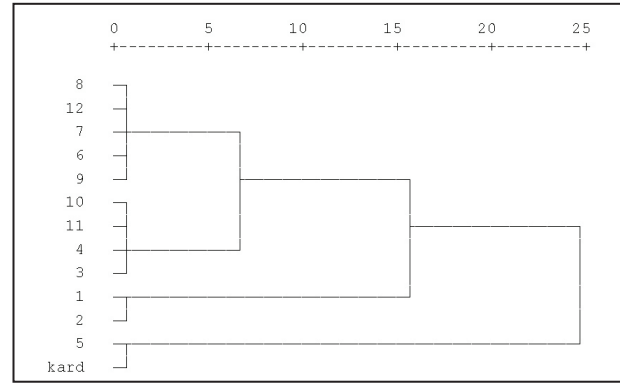
11. kép: A megye másik híres, középső bronzkor végére keltezhető fegyverlelete, a téglási bronzkincs

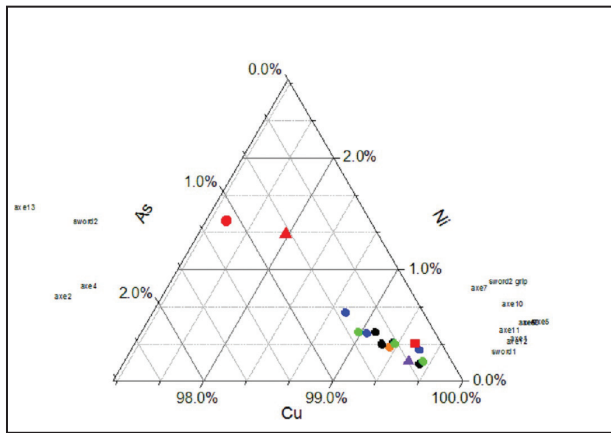
12. kép: A hajdúsámsoni presztízskard vizsgálata az Atomki nukleáris pásztázó mikroszondájának kihozott nyalábos elrendezésével. A fókuszált ionnyaláb egy vékony Si₃N₄ fólián lép ki a levegőre. A keletkezett röntgen fotonokat két detektor (hagyományos Si(Li) és SDD) érzékeli a kilépő csővég két oldalán. Az SDD detektort egy mágnes védi a szórt protonoktól.

13. kép: A hajdúsámsoni leletek két fő összetevőjének százalékos aránya. Különböző színnel a megfelelő tipológiai csoportok: zöld – nyakkorongos csákány; fekete – nyéllukas csákány; kék – dudoros nyéllukas csákány; narancs – nyélcsöves csákány (ún. Křtěnov-típus).

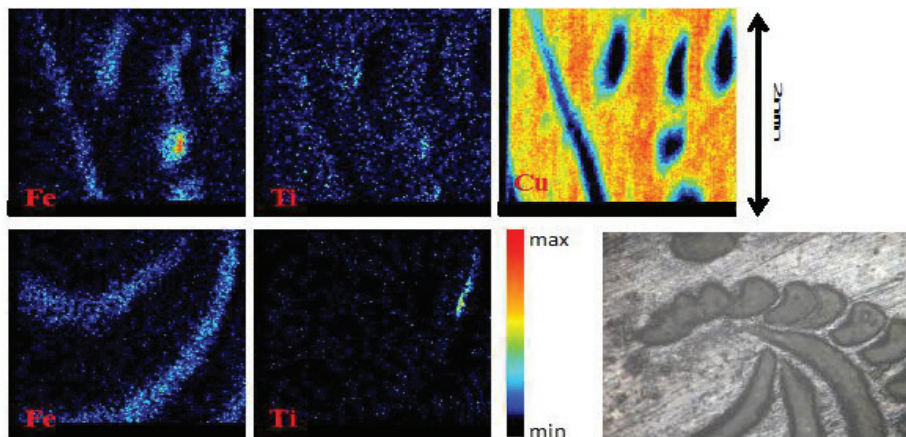
14. kép: A hajdúsámsoni kincs PIXE eredményein végzett klaszteranalízis során kapott dendrogram.

15. kép: Ternary diagram a hajdúsámsoni és a téglási kincsek Cu, Ni és As wt% tartalmának figyelembevételével. A piros kör a téglási csákány, a háromszög a téglási kard pengéje, a négyzet pedig a markolata.

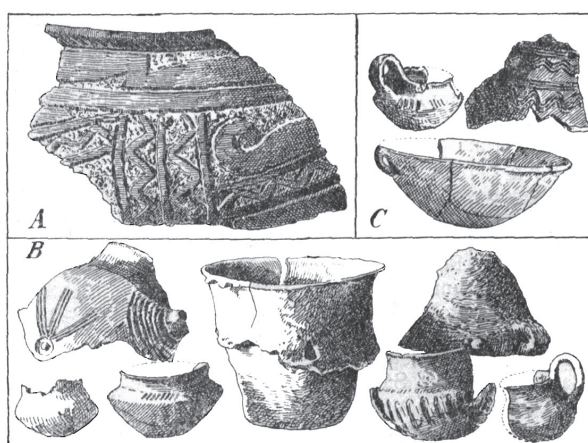
16. a kép: A pásztázó mikroszkonda segítségével 2x2 mm²-es elemtérkép felvételére is sor került a hajdúsámsoni kard pengéjének díszítésén.

16. b kép: A pásztázó mikroszkondával felvett elemtérképek a hajdúsámsoni kard díszítésén, valamint mikroszkóppal (Nikon sztereo) készített felvétel az egyik motivumon. Jól látható az inhomogenitás a különböző motivumokban.

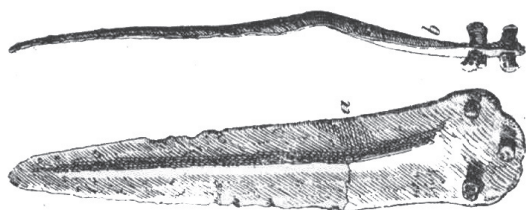

17. a kép: Zoltai Lajos által készített életkép a Majorsági földön végzett ásatásairól (1907 – késő bronzkori kemence maradványa)

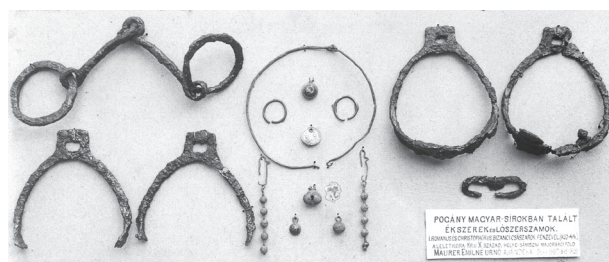

Bronzkori leletek a h.-sámsoni majorsági földről és közlegelőről.

17. b kép: Zoltai Lajos tusrajza a Majorsági földön talált néhány díszes késő bronzkori kerámiáról

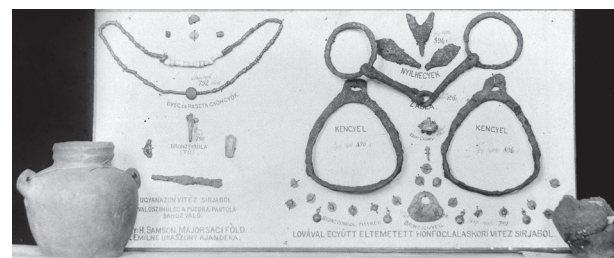
Bronztőr a h.-sámsoni majorsági földről

19. a kép: Zoltai Lajos felvétele a Majorsági földön Maurer Emil birtokán 1906-ban és 1907-ben talált honfoglalás kori leletekről

Bronzkori tárgy Hajdúsámsonból. (Leőhely: közlegelő.)

19. b kép: Zoltai Lajos újabb felvétele (1908) a Majorsági földön Maurer Emil birtokán talált honfoglalás kori és római császárkori leletekről

18. kép: Zoltai Lajos tusrajza a Majorsági földön talált bronztőréről és csüngőről

20. kép: I. Romanos és Christophoros bizánci császárok átfúrt aranypénze (Fotó: Dani János)

21. kép: Palmetta díszes félgömbs arany gomb Hajdúsámson, Liget-tanyáról (Fotó: Dani János)

22. kép: Hajdúsámson-Nagycsere határából előkerült sokszög gömbös hun kori fülbevaló (Fotó: Dani János)

A Hajdúsámsoni kincs - rövid ismertető

Az 1907-ben egyszerű földművesek által Farkas Gábor jegyző földjén, Hajdúsámson község É-i határában megtalált bronz kincslelet méltán világhírű, hiszen tűlzás nélkül állítható, hogy korát, összetételét és kvalitását tekintve eddig Európa ezen időszakának legfontosabb, legszebb és legértékesebb fegyveregyüttese. A kincsleletet a Kárpát-medence Középső bronzkorára, kb. a Kr. előtt 1650-1600- as évekre, a kincsről magáról elnevezett Hajdúsámson-horizontba keltezhetjük. Mivel hasonló korú és művészeti színvonalú bronztárgyak, valamint arany ékszerek nagyobb számban összpontosulnak a Felső-Tisza-vidékére, így joggal tarthatjuk egy helyi, valószínűleg az Ottomány/Otomani-kultúra területére eső bronzműves műhely gyártmányának.

A találók egy homokdomb tetején, kb. 75 cm mélyen bukkantak rá a kivételes leltre úgy, hogy a kard markolatával É-ra, lapján feküdt és rajta keresztben voltak elhelyezve a csákányok. Az összesen 13 darabból álló bronzkincs 1 tömör markolatú, ötvöstechnikával gazdagon díszített kardból és 12 db – tipológiailag 3 fő típusba sorolható – csákányból áll, melyek közül három a kardhoz hasonló módon és mértékben pazar díszítéssel van ellátva.

A díszítőmotívumok részletes leírása helyett annyit lehet összefoglalóan elmondani, hogy valamennyi pengét egymásba kapcsolódó spirális- (ún. „futókutya”) és inda-, valamint geometrikus motívumokkal díszítették.

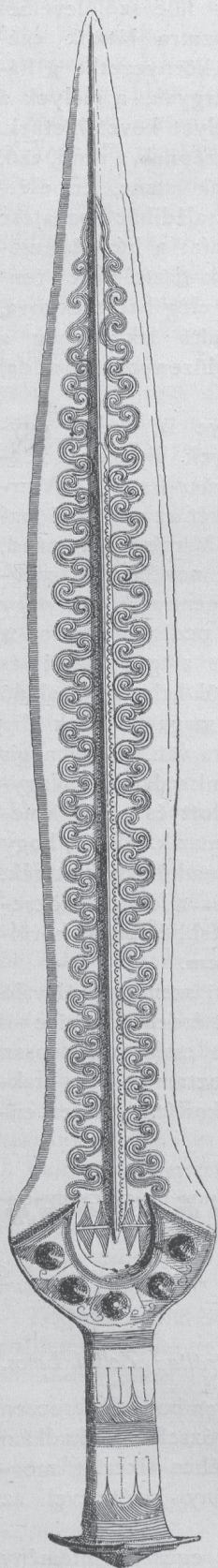
A hatás fokozása érdekében a bronzkori fémműves mester fehér meszes anyagot dörzsölt a finoman poncolt motívumokba. A kardon és a csákányokon látható motívumkincset már többször megpróbálták összefüggésbe hozni a műkénéi királysírokban előkerült, hasonló módon díszített tárgyak körével.

Összehasonlító metallurgiai vizsgálatok világosan kimutatták, hogy a Hajdúsámsoni kincs megvizsgált csákányai és az azonos időszakból származó vámospércsi csákány egy K-alpi, Mitterberg környéki őskori bányából (Salzburg, Ausztria) származó rézércből készülhetett. A kincs kivétel nélkül fegyverekből, mégpedig bizonyos esetekben gazdagon díszített fegyverekből áll, ami vagy egy közösség szimbolikus tulajdona, vagy még inkább az akkoriban még virágzó, többnyire erődített tell-településeket uraló gazdag elit egyik nagyhatalmú tagjává (törzsfőnök) lehetett. Tekintettel a tárgyak minőségére és a díszített példányok ötvöskéz alkotta fantasztikus díszítésére, valamint arra, hogy ebben az időszakban még nem indult meg a késő bronzkor 2. felére egyre nagyobb mennyiséget produkáló, csaknem iparszerű mértéket öltő fémművesség, a maga korában óriási értéket képviselhetett.

A további vizsgálatok egyértelműen arra utalnak, hogy a kardot igazi harci cselekményre soha nem használták, valamint a rendkívül gazdag díszítés is azt sugallja, hogy a kard presztízstárgy, ill. hatalmi jelvény lehetett. Találásának fent leírt körülményei alapján valószínűleg nem egyszerű (pl. ellenséges támadás elől) földbe rejtett kincsről beszélhetünk, hanem a háború istenének, vagy az alvilági (ktonikus) isteneknek szóló áldozati ajándékként értelmezhetjük.

A kincs eredeti darabjait a debreceni Déry Múzeumban őrzik és folyamatosan nemzetközi érdeklődés középpontjában áll. A hajdúsámsoni muzeális intézményben a kardmásolatot múzeumpedagógiai célra használjuk és helyi értéként mutatjuk be.

„Azt viszont elmondhatom, hogy az ötszáz kardból a legkivételesebb alkotás számomra a hajdúsámsoni bronzkard. Hihetetlen aprólékosan és gyönyörűen díszített, tökéletes kivitelű fegyver.” - Michael Siedlaczek (Freie Universität, Berlin), a bronzkori kardok kutatója, 2012.

A hajdúsámsoni bronzkincs

kel (mintha soha használatban nem lettek volna!) kecses alakjokkal, igen gazdag díszítésökkel a bronzkultura emlékeiben annyira bővelkedő nyíri homok leletei közül is kiválnak. Méltán mellé állíthatjuk a gaurai kincsnek, «amely — pedig — a Magyarországról ismert legszebb leletek egyike».¹ Sőt a leletben lévő egyetlen egy kardhoz, ennek akár szokatlan idomát, akár pengéjének pazar czifrázatát nézzük, ezidőszerint külső országokban is nehéz hasonlót találunk.

Azért is tehát a sámsoni kincs ösmertetését a legértékesebb darabon, a *kardon* kezdem meg.

I. A kard.

A kard (1. ábra *a*, *b*) rövid, annyira, hogy rövidségénél fogva törnek is nevezhetnők. Hosszúsága nem üti meg azt a minimális mértéket sem, a 60 cmt, a melyet Hampel a bronzkori kardok jellemzéséül föllállított.² Kardunk tehát e tekintetben is a ritkább példányok közé tartozik. Mert egész hosszúsága 532 mm. Ebből 450 millimétert a penge, 81 millimétert a markolat foglal el. Pengéje liliomlevél alakú s közepe táján 50 mm. szélességet ér el. Legnagyobb szélessége pedig a penge töve

a 1. ábra *b*

¹ Hampel J.: A bronzkor emlékei Magyarhonban. III. k. 43. l.

² Hampel id. m. III. k. 84. l.

s a markolatnyujtványok összetalálkozásánál van, a hol kerekdeden 70 mm.-nyire kiszélesedik. Pengéjén éles gerincz fut végig. Markolatát egybeöntötték a pengével. S ezáltal ez a feltűnően díszes kard alaposan reá czáfol arra a föltevésre, hogy csak ritka, silány, izlésnélküli példányokban öntötték együtt a pengét a markolattal, a melyre nézve Pulszky éppen a Hajdúsámsonhoz közel talált híres hajduböszörményi kincsből idézett példát.¹ A markolatnak erős kidomborítással markirozott nyujtványai a penge tengelyére ferdén állanak. A mindkét oldalon elhelyezett öt-öt kúpocská a valóságos szögfejekre emlékeztet.

A markolat harántos metszetében ív-kétszög (szilvamag) alakú, csakhogy élei megtompítottak; a nyujtványok alatt keskenyebb, vége felé lassan szélesedik-vastagodik. Befejzése se nem korong, se nem kerülék, vagy ív-kétszög alakú lap,² se nem a magyarországi bronzrégió kardjainál annyira kedvelt csésze, hanem lépcsőzetesen egymáshoz tapadt három dülény (rhombusz), a melyek közül a legkisebb csúcsos. A markolat törzsével közvetlenül érintkező legnagyobb rhombusz átlói 52 és 43 mm. hosszúak; szögletei kissé fölfelé hajlanak.

A kard alakjára nézve megközelítő analógiát a magyarországi bronzkardok ösmert hosszú sorozatában csak keveset találunk. Leginkább hasonlít hozzá az a két bronzkard, a melyeknek rajzát Hampel többször idézett munkájában a XIX. és CLXXX. táblán 6. és 12. szám alatt közli. Amazt a zürichi múzeumban őrzik, emez a Graffenried-gyűjteményből való s mindkettő magyarországi eredetű. A ferdén metszett nyujtványok erdélyi s főként felsőmagyarországi leleteknél elég sűrűn fordulnak elő.³ Ritkább a példa a penge-tő s a markolatnyujtványok körded alakú összetalálkozására, valamint a kúp alakú szögfejutánzatokra nézve, a mint ezeket az imént idézett két kardnál is látjuk. A markolat törzsének majdnem mindenütt egyforma vastagsága és simasága hasonlóképen kevés magyar

¹ Pulszky F.: Magyarország Archaeológiája. I. k. 153. l. és XLVI. t. 1. ábra, A depr. collegium régiségétárában.

² Mindhárom idomra nézve példákat közül Hampel id. m. XXI. tábláján.

³ Hampel id. m. XXI. CLXVIII. 4. 6. CLXX, 12. CLXXX. 12. sz. ábrák.

A hajdúsámsoni bronzkincs

129

kardnál észlelhető.¹ A markolat befejezése, t. i. a zárólemez rhombusz-alakja tekintetében pedig még eddig egyedül áll a hazai ismert bronzkardok között. A markolatnak dülényidomú végződése azonban nem szokatlan a skandináv bronzkultúra kardjainál.² A kúpos szögfejekre nézve is találunk ugyanott példákat.³ Általában véve a sámsoni kard alakja legjobban megközelíti a Sophus Müller által Dániából⁴ s Montelius által Észak-Itáliából és Észak-Németországból⁵ bemutatott kardtipust,

Kardunk — mint láttuk — már alakjánál fogva is a gyéribben előforduló példányok közé tartozik, diszességével pedig egyetlenegy más bronzkori kardét nem mérhetjük össze. Mert igaz ugyan, hogy a bronzkori vitéz kardja, mint «e korszak főfegyvere», általában véve «ritka díszben tündöklék»;⁶ s az is igaz, hogy akárhány más eme korbéli kard markolatának ornamentikája változatosabb, de nincs másik kard, a melynek pengéjét tövétől csaknem a hegyéig, mindkét oldalon, a bronzkori fegyverműves olyan pazarul véste volna tele kora izlésének legfejlettebb diszítő mintáival. A pengét mindkétfelől komplikált hullámvonalozás, a magyarországi bronzrégio sajátos Mäander-diszítése borítja.

Ez a diszítés mindjárt a markolat-nyujtványok fölött kiindulva, a gerinczet két felől csaknem a kard hegyéig kíséri. Merészség volna tőlem megkísérteni annak kutatását, hogy vajjon ez ornamentális elem az egyszerű hullám- (kigyózó) vonalból, vagy pedig és alakú diszítő motívumokból fejlődött-e ki? A hullám- (kigyózó) vonalozás, rendszeren párosan alkalmazva, tudvalevőleg egyik tipikus ornamentálása a magyar földben talált bronzkardoknak, de mindig csak kisebb téren találjuk, most a markolat nyujtványain, majd a markolat csészéjének belső

oldalán, olykor mindkét tagon.¹ A kardunk pengéjén lévő hullámvonalas szalagok mégsem utánzatai a markolatcsészéken lévő körbefutó hullámvonalaknak. Fél alakú görbék alkotják, a melyek bizonyos szabályos elrendezés szerint többesével egymáshoz illeszkedve és apró pontsoroktól kisérve a hullámvonal irányát követik. E sajátos módon egymáshoz rakott görbéket Hampel «egymáshoz záródó csavarvonalaknak» is,² Hoernes «félkör- vagy sarlóalakú leveleknek»,³ Reinecke pedig «egymás mellé rakott íveknek»⁴ nevezi. Hoernes ezeket tartja a magyarhoni bronzkort tulajdonképpen jellemző diszítési módnak, a melyben mykéneies izlést fedezett föl, de helyi elkorcsosodással s ő is elismeri az északi fiatalabb bronzkorról való hasonlóságát, anélkül azonban, hogy ezzel azonos volna.⁵ E tipikus magyarhoni stílusnak főként fejszéken, fokosokon és csákányokon többféle változatát találjuk.⁶ Sőt kardunk pengéjén is három modulációja fordul elő. Mind a négy szalag egész alakkal kezdődik, de már a második izületnél ennek az idomnak csak felerésze fejleszti tovább a diszítést. Minthogy pedig minden egyes rész vagy izület 5—6 párhuzamos vonalból áll, a vésnök leleményessége a szélső vonalakat oly módon tudta alkalmazni, hogy azok mindig két-két izületet határolnak. Ez által az izületek (sarlóalakú levelek) szorosabban függenek egymással össze, mint a hogy azt a hasonló ékítésű magyarországi bronztárgyakon szemlélhetjük. Mindazonáltal ez az összefüggés még sem azonos a tiszta mykénei izlésű spirálisok egymásba-kapcsolódásával.⁷ Kardunk szalagdíszeinek vége felé az utolsó sarlóalakú levelek hármásával az előzőktől ismét eltérőleg illeszkednek egymáshoz;

¹ Pulszky F.: Magyarország Archaeológiája. XLVI. t. 2. b. XLVII. t. 1. a. b. 4. a. b. 5. a. b. XLVIII. t. 2. a. b. 3. a. b. 4. a. b. sz. ábrák és Hampel id. m. CXC VII. t. 7. ábra.

² Hampel id. m. II. k. 45. l.

³ Hoernes: Urgeschichte der bildenden Kunst in Európa. 590. l.

⁴ Arch. Ért. Ujf. XIX. 225. l.

⁵ Hoernes id. m.

⁶ Hampel id. m. a következő táblákon XXXII. 5. a. XLV. 1. LXXX. 1. a. c. 2. b. 3. LXXXI. 1. 4. LXXXII. b. LXXXIII. d. LXXXV. 1. 2. a. b. CCL. 1. c. CCLI, a. d.

⁷ V. ö. Schuchhard K. «Schliemann ásatásai» c. művében a 153. 171. 181. 199. 276. ábrákkal.

¹ L. az 5. alatt felsorolt példákat.

² S. Müller: Ordnung af Danmarks Oldsager. I. Steen og Bronze-alderen II. t. 27. Továbbá P. Madson: Antiquites préhistoriques du Danemark. 4. t. 1. 2. és 8. t. 39. ábrák.

³ Az előbbi idézeteken kívül még Montelius: Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland u. Skandinavien. 320. ábra.

⁴ S. Müller id. m. XI. t. 157. ábra.

⁵ Montelius id. m. 312. és 320. ábra.

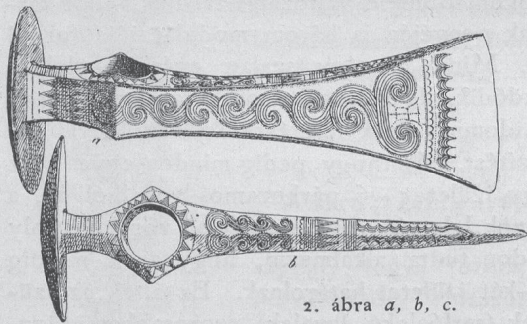
⁶ Ortvy: Temes vármegye és Temesvár város Története. I. k. 184. l.

A hajdúsámsoni bronzkincs

ugyanazon pengelap két Mäander-szalagját egy kiöblösödő kúp zárja be.

A gerincz mindkét lejtős oldalát pedig a penge hosszának csaknem háromnegyed részén végig, kifelé nyíló, egymással érintkező apró félkörökkel, ezekre s belsejökbe rakott pontokkal díszítették. A penge egyik oldalának alsó részén a ponczolómester habozása vehető észre. Ugyanis néhány félkört sűrű apró pontokból vésett ki, másoknál két-három párhuzamos félkört is csinált. De hamar észre vette, hogy így fölötte nagy munkát végez, vagy talán tulságosan is pazarul bánik a díszítéssel. Megmaradt tehát az egyszerű vonalú félkörök alkalmazásánál.

A markolatnyujtványok között lévő területet talpukkal összefordított háromszögekkel (farkasfogakkal) töltötte ki, a melyekből kettős harántos vonallal elválasztott két sorban egyik oldalra 4—4, másikon 6—6 jutott. Ma-

2. ábra a, b, c.

guk a nyujtványok is ponczolástól és vonalozástól ékesek, a mely a külső szélen csak egy, a belső és felső szélen pedig öt sorban szegélyezi azokat. Pontok körítik a kúpalakú öt szegfejet s ezeket egy-egy két ágra szakadt s befelé kunkorodó pontsor választja el egymástól. Pont- és vonalsorok különféle alkalmazásával díszítették a markolat törzsét, melyről nem hiányzik a tipikus három sáv sem, 8—10 vonalból s 1—1 pontsorból összeállítva. E három sáv — más kardok markolatain kidomborodva látható három gyűrű utánzata — oly módon helyezkedett el, hogy a markolat középső tagját, a legszokottabb három és négy kisebb mező helyett, két nagyobbra osztja, a melyeket fölfelé nyíló félkörök s függőleges pontsorok alatt sűrűen huzott ferde vonalak borítanak. A markolat nyujtványainak és derekának eme díszítése legközelebb áll az S. Müller után már említett dániai kardéhoz. A zárólap díszítését ferde vonalakkal kitöltött farkasfog-sorok alkotják. Közöttük egy-egy nagyobb pont fekszik.

II. Csákányok és fejszék.

1. *Díszcsákányok.* Három korongos csákány került napfényre a sámsoni lelettel. Ezeknek ketteje alakra és díszre nézve [igen közeli atyafiságban áll a híres gaurai kincs leírásából¹ ismert csákányokkal. A harmadik is emezekhez hasonló alakú, de nem díszített.

Múzeumunk birtokában lévő gravírozott csákány (2. ábra a, b, c) méretei ezek: Egész hosszúsága 190 mm. Pengéje 62 mm. széles. Gömbszelethez hasonló, sima (tüske és minden más kidomborodás nélkül való) korongjának átmérője 73 mm. Köpűjének átmérője 24 mm. Ugyanennek magassága 22 mm. A köpű szélén nincsen kiemelkedő karima. Épen úgy, mint két gaurai csákánynál, a melyek «habitusoknál fogva» a Musée de Saint Germain gyűjteményben lévő, de magyarországi eredetű hasonló alakú csákánnyal együtt «külön változatot képviselnek»²

Csákányunk díszítése ugyanolyan tekercs- vagy sarlóformájú levél-, háromszög-, félkör-, pont- és vonalsor idomok különféle módosulásaiából áll, a melyeket főntebb a kardnál láttunk. A penge két szélesebbik lapját borító s egymást érintő görbe vonalakkal szerkesztett díszítés

stilizált növényindára emlékeztet, melynek analógiáját a Nemzeti Múzeum egy díszes csonka fejszéjének pengéjén szemlélhetjük.³ E többszörös tekercesvonalak ugyancsak befelé kunkorodó szárú C (nagy C alakú) s több párhuzamosból szerkesztett díszítő motívum hátából indulnak ki. Ugyanez a motívum Mykénében is előfordul a második királysír egyik aranypántján.⁴ A penge éléhez legközelebb eső félkörös díszítés az erdélyi múzeumokban őrzött gaurai csákány ugyanama részén látható ornamentumnak felel meg,⁵ a korong alsó lapjának ékessége pedig az Egger-féle gyűjteménybe került másik gaurai csákányéval vetélkedik.⁶ Sőt ennél komplikál-

¹ Hampel id. m. II. k. 43—46. 1.

² U. o.

³ Hampel id. m. XXXII. t. 5. ábra s III. k. 111. 1.

⁴ Schuchhard id. m. 217. ábra.

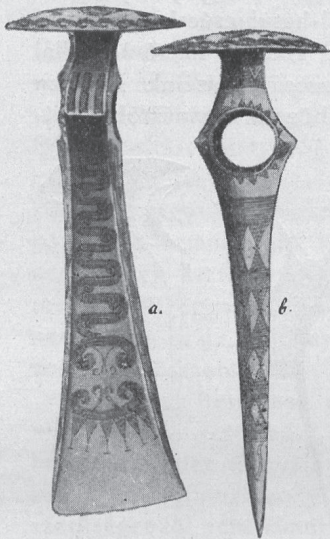
⁵ Hampel id. m. LXXXIII. t. a. ábra.

⁶ Hampel id. m. LXXXII. t.

A hajdúsámsoni bronzkincs

131

tabb s még változatosabb, noha a korong közepére nem hat vagy hét sarlóalakú levelet véstek, mint a gauriakén, hanem csak négyet. Azonban e négy törzslevélből a sámsoni csákány művésze négy, hat, sőt kilencz izű vagy ágú repkényt fejlesztett ki, majd mindenütt ügyelvén arra, hogy a szélső vonalak két-három repkényág fölött végig fussanak. Ezáltal épen úgy, mint a kard czifrázatánál, szorosabban illesztette össze a sajátságos díszítés egyes tagjait, a mit a gaurai csákányok rajzain egyáltalában nem veszünk észre.

3. ábra a, b, c.

Nem tudom, volt-e valamely mélyebb, jelképes jelentősége az őskori tárgyakon gyakran előforduló svastikának, a mint ezt egyes tudósok föltételezik,¹ de az bizonyos, hogy csákányunk korongjának középső ornamentuma, ha figyelmesen szemügyre vesszük, úgy tűnik föl, mint egy görbevonalakból új fölfogással ékesen megszerkesztett svastika. Hasonló alapidom, mely egyszeres tekercses vonalakból van szerkesztve, látható Sophus Müller idézett munkájának III. tábláján a 37. szám alatt.

A lelethez tartozó másik csákány hasonlóképen igen díszes, (3. ábra a, b, c) de méretei valamivel kisebbek. Ornamentuma néhány más bronzleleten is előfordul. Legjobban megközelíti a Gauráról,² Pusztaszentkirályról,³ Mezőberényből,⁴ Alsónémediből⁵ és a Ráth-féle gyűjteményből⁶ ismert csákányok díszítő motívumait. Szépség tekintetében bátran kiállja bármelyikkel a versenyt.

¹ Ortway id. m. 176. l.

² Hampel id. m. LXXXII. és LXXXIII. t.

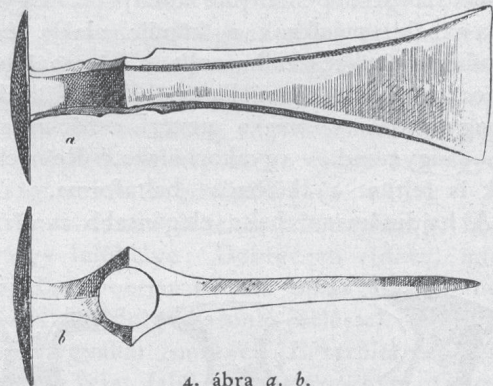
³ U. o. LXXXI. t. 4.

⁴ U. o. LXXXIV. t. 1—4.

⁵ U. o. XXIX. t. 1. a. b.

⁶ U. o. XXIV. t. 2. a, b.

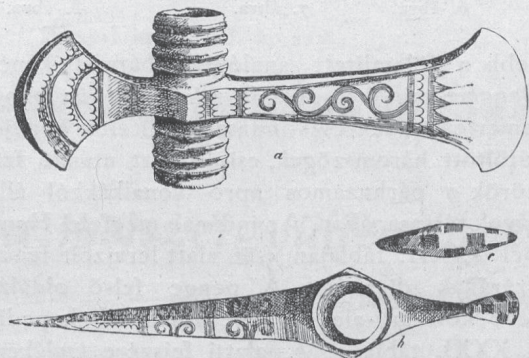
Az ékítésnek ez a nagy hasonlatossága különösen a penge oldalaira vonatkozik. A szintén gömbszelet-idomú, sima korongot ennél a csákánynál is ugyanazzal a négyágú, sűrűen vonalozott sarlóidomú levéllel díszítették, mint az imént leírt csákányét, csak hogy a központi levelekhez csupán 1—1 kisebb levelet illesztettek. A korong szélén pedig többszörös vonalból megrajzolt görbe levelek futnak

4. ábra a, b.

körül koszorúként. Oly formán, mint a szintén díszes gyapolyi csákány koronája mutatja. (Arch. Ért. Ujf. XII. 376.) A szélső vonalaknak olyatén elrendezését, a mely által az egyes díszítőtagok szorosabban kapcsolódnak egymáshoz, e helyen nem észlelhetjük.

A harmadik csákány alakra és nagyságra nézve szakasztott olyan, mint az első. De

5. ábra a, b, c.

nincs rajta semmiféle vésett díszítés. Alakján kívül csupán szép patinájával s teljes épségével vonja magára figyelmünket. (4. ábra a, b.)

Nem kevésbé érdekes, becses darabja e gyűjtéletes leletnek egy gazdagon díszített harczi balta vagy fokos. (5. ábra a, b, c.) Erről a baltaformáról azt írja Hampel, hogy ezt a bronzműves a rézkori balta alapformá-

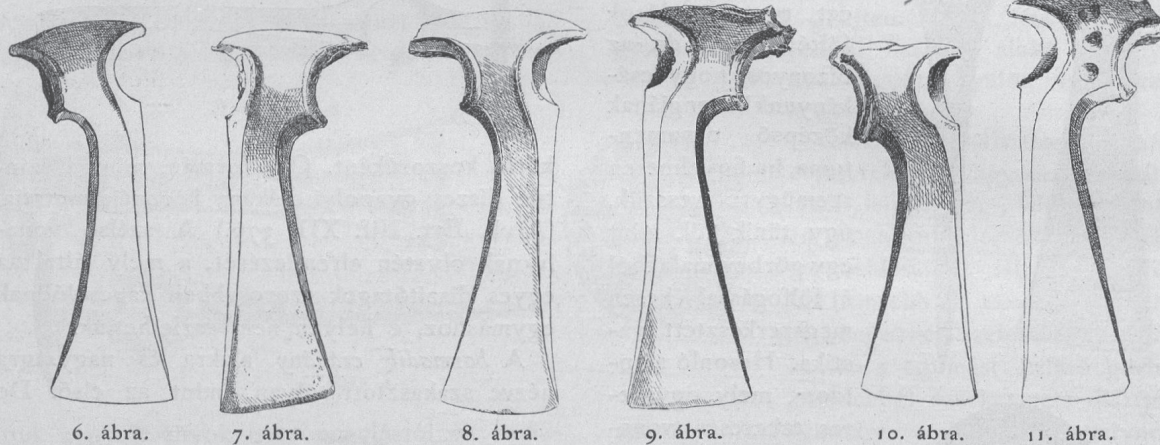
A hajdúsámsoni bronzkincs

jából akként fejlesztette ki s tette alkalmazhatóbbá harczi használatra, hogy a hengerded köpűt erősen kiemelte, a köpű mögötti tagot meglapította és kördedformában kiszélesítette.¹ Baltánk valóban nagyon hasonlít a Hampel által közölt baltához. Ide számíthatunk még egy Vattinán talált baltát.² Némi rokonságban áll vele ama beregmegyei két balta is, a melyeket Hampel, mint a harczi balták szokatlan példányait mutatja be.³ Egyiknek az éle, másiknak a köpűje alakja és a köpű mögötti része hasonlít a sámsoni baltához. Az ilyen kétkarú harczi baltát Millecker «magyarhoni típusnak» nevezi, «bár másutt is — ugymond — gyakori alak».⁴ Reineckének is feltűnt e «különös» baltaforma.

A hajdúsámsoni balta elegánsabb és dísz-

A balta egész hossza 205 mm. A pengének az éltől köpűig terjedő része — a hosszabbik kar — 120, a hátulsó része — rövidebb kar — 55 mm. Az ívalakú él s az ugyanúgy hajló hátulsó rész szélessége majdnem egyenlő, t. i. 55—56 mm. A penge függőleges oldala a köpűnél csak 9 mm. A köpű 68 mm. magas; nyílásának átmérője 26 mm.

Ezekon kívül 8 egyszerűbb harczi fejsze tartozik a sámsoni kincshez. Valamennyi a bronzkori fejszék ama változatából való, a melynél a köpű az egyenes hossz tengelyű pengére derékszögben áll, elől-hátul csúcsban végződik s körszelvényben kihajló hátsó oldallal bír.¹ Ilyen alakú, karcsú fejszék főképen nagyságra nézve különböznek egymástól. A raj-

sebb a fölemlített analógiák bármelyikénél. Pengéje mindkét oldalát már a csákányoknál ismertetett tekerces indaszerű díszítés borítja, kitöltött háromszögek, csipkedísz utánzó félkörök s párhuzamos apró vonalokból álló sávok társaságában. Az indának megfelel Hampel XXXII. tábláján 5. a. alatt lerajzolt fejsze szárának díszítése. A penge felső oldalán lévő kosszarv-alakú görbe vonalozások pedig a XXXI. tábla 1. b. alatti fejszére emlékeztetnek. A hengeralakú köpű mindkét részét abroncsszerűen 4—4 dudorodás futja körül. A köpű mögötti lapos, körded tag háromszorosan megtompított lapját váltakozó vonalcsoportok díszítik.

tok észrevehető eltérésekből következtetileg hat öntő mintában készültek. Egyiken-másikon még az öntési varrány is meg van. (6—11. ábra.)

Hosszúságok 145—162, pengéjük szélessége 45—50 mm. közt változik. Utóbbi részint egyenes vonal, részint körszelvény irányát követi. Három fejszén, a köpű két oldalán 3—3 kúpocská domborodik. Hogy ily alakú fejszék hazánk területén bizonyosan készültek, erre nézve Hampel Erdélyből két öntőmintát említ,² Csáklyáról és Nándorváltjáról. Azóta Vattinán és Pécskán is találtak ugyanilyen típusu fejszék készítéséhez való öntőmintákat.³ Hasonló fejszék láthatók a

¹ Hampel id. m. III. k. 112—113, lap. és XXXI, t. 5.

² Arch. Ért. Ujf. XIX. 153. l. 1. a. b.

³ Hampel id. m. CCLV, t. 2. 3. ábrák.

⁴ Arch. Ért. Ujf. XIX. 163. l.

¹ Hampel meghatározása. Id. m. III. k. 50. és 111. l.

² Hampel id. III. k. 50.

³ Arch. Ért. Ujf. XIX. 153. l. 1. t. 5. a. b. és XXII. 273. l. 10. ábra.

A sárospataki ref. főiskola metszetgyűjteménye

133

Nemzeti Múzeumban, ahová azok Szilágy-somlyóról kerültek.¹

Hátra van még, hogy eme igen becses lelet fekvésének körülményeiről is számot adjak. A munkások, a kik a kincset találták, egyezően és legjobb tudomásuk szerint, már a mennyire ilyen egyszerű emberek azokat megfigyelték és emlékezetükben megtartották, így adták elő a lelet körülményeit.

A kard tiszta homokban 75 centiméter mélyen lapján feküdt, markolatával északra. Rajta keresztbe voltak lerakva a csákányok és fejszék, még pedig kivétel nélkül úgy, hogy élök nyugotra, korongjuk és tomparészök keletre néztek. Feltűnt nekik is ez a rend, a melyben a kincset elhelyezve találtak. Arra nézve azonban már nem tudtak fölvilágosítást adni, hogy a legdíszesebb csákányok milyen helyet foglaltak el a sorban, középen vagy szélről feküdtek-e? A kincs közelében semmi más anyagot vagy tárgyat nem vettek észre; csak távolabb leltek simított oldalú, egyszerű kisebb fazekat, a melynek széles szája, bő hasa és keskeny fenéke volt. Ezt összetörték.

Ha igazat beszélnek a munkások, a miben nincs okunk kételkedni, akkor e ritka szép bronzkori lelet tárgyainak eredeti elhelyezésében lehetetlen bizonyos szándékos szabályszerűséget föl nem ismernünk, a melynek épen úgy tulajdoníthatunk valamely szertartásszerű

jelentőséget, mint a Buzitán és Darócson függőlegesen földbe szúrtnak talált kardoknak.

E tekintetben utalok Hampelnek a bronzkardokkal kapcsolatban az áldozati tárgyakról röviden fölvetett, de találonak látszó fölfogására.¹

De akár az isteneknek följánlott áldozat volt e 13 bronzfegyverből álló gyűjtemény, akár mint közeledő ellenség elől elrejtett családi kincs került a föld alá: a magyarországi újabb bronzműveltségnek olyan emlékei ezek, a melyeken ritka pazar bőségben szemlélhetjük bronzrégiónk legjellemzőbb díszítő módját. Különösen pedig a páratlanul szép kard újabb összekötő kapcsa az északi és magyarországi rokon bronzkulturának.

Mindenesetre érdekes jelenség az is, hogy e tárgy lelőhelye: Debreczen vidéke, mintegy középpontján fekszik annak a területnek, a melyről eddig hasonló izléssel előállított bronztárgyakat ismernek. E terület legszélső határául kelet felől a szatmármegyei Gaurát, nyugat felől a pestvármegyei Pusztaszentkirályt és Alsónémedit, délfelől pedig a békésmegyei Mezőberényt jelölhetjük meg. Ez hazánknak középső és északkeleti része. Nagyon valószínű, hogy az ugyanilyen ornamentumu mindama többi magyarhoni bronzfegyvereknek is, a melyeknek közelebbi lelőhelyük ismeretlen, ugyanez az országrész a származási helyök.

¹ 55.2/1889 és 55.3/1889 növekedési szám alatt.

¹ Hampel id. m. III. k. 218.

Irodalom

Åberg, Nils 1932: *Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie. Teil III: Kupfer- und Frühbronzezeit.* Akademie Verlag Stockholm (1930-1932).

Balogh, István 1940: *Dr. Balogh István gyakornok beszámoló jelentése.*

A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 19

Bóna, István 1992: *Bronzeguss und Metallbearbeitung bis zum Ende der mittleren Bronzezeit.*

In: Meier-Arendt, Walter (hrsg.): Bronzezeit in Ungarn. Forschungen in Tell-Siedlungen an Donau und Theiss. Frankfurt am Main, 1992, 48-65

Childe, Vere Gordon 1926: *Note by V. Gordon Childe (to „Two bronze hoards from Hajdúsámson, near Debreczen.”)*
Man 84 (1926), 131-132.

Childe, Vere Gordon 1929: *The Danube in Prehistory.* Oxford, 1929.

Csedreki, László & Dani, János (2011): *A hencidai rézkori aranykincsen végzett PIXE vizsgálatok tanulságai.* *Archeometriai Műhely 2011/4 285-292.*

Dani, János 2009: *A Berettyó-völgy középső bronzkori erődített tell-településeinek társadalmi vonatkozásai.*

A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2008-2009 (2009) 17-21; 171-176.

David, Wolfgang 2002: *Studien zu Ornamentik und Datierung der bronzezeitlichen Depotfundgruppe Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta.*

Bibliotheca Musei Apulensis XVIII. Alba Iulia 2002.

Furmánek, Václav – Mišík, Peter – Tóth, Peter 2013: *Decoration Technology of the Bronze Axe-hammer from Petrova Ves.*

In: Bartelheim, Martin – Peška, Jaroslav – Turek, Jan (hrsg.): From Copper to Bronze Cultural and Social Transformations at the Turn of the 3rd/2nd Millennium B.C. in Central Europe gewidmet PhDr. Václav Moucha, CSc. anlässlich seines 80. Geburtstages. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas, 74, Langenweißbach 2013, 165-170.

Harding, Anthony F. 2000: *European Societies in the Bronze Age.*

In: Metals 197-241

Cambridge World Archaeology. Cambridge University Press, United Kingdom, 2000

Harding, Anthony F. 2006: *Facts and fantasies from the Bronze Age.*

Antiquity 80 (2006) 463-465.

Kemenczei, Tibor 1991: *Die Schwerter in Ungarn II: (Vollgriffschwerter).*

Prähistorische Bronzefunde., Abteilung IV, Band. 9. Stuttgart, 1991.

Kovács, Tibor 1977: *The Bronze Age in Hungary.* Hereditas, 1977. Budapest

Kölcze, Zsófia 2012: *Import vs. imitation? Towards an understanding of Early Bronze Age weapons in Southern Scandinavia.*

In: Ragnhild Berge, Marek E. Jasinski and Kalle Sognnes (eds.): N-TAG TEN. Proceedings of the 10th Nordic TAG conference at Stklastad, Norway 2009.

British Archaeological Reports International Series S 2399, 2012. 117-127.

Krause, Rüdiger 2003: *Studien zur kupfer- und frühbronzezeitlichen Metallurgie zwischen Karpatenbecken und Ostsee. Rahden/ Westfalen, Leidorf 2003.*

Kristiansen, Kristian 1984: *Krieger und Häuptlinge in der Bronzezeit Dänemarks. Ein Beitrag zur Geschichte der bronzezeitlichen Schwertes.*

Jahrbuch der Römisch-Germanischen Zentralmuseums 31 (1984), 187-208.

Kristiansen, Kristian 1999: *Understanding Bronze Age weapon hoards. Observations from the Zalkod and Vaja hoards, North-eastern Hungary.*

A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve XLI. (1999) 101-107.

Kristiansen, Kristian 2002: *The tale of the sword - sword and swordfighters of the Bronze Age Europe.*

Oxford Journal of Archaeology 21 (4), 2002. 319-332.

Kristiansen, Kristian – Larsson, Thomas B. 2006: *The Rise of Bronze Age Society. Travels, Transmissions and Transformations.* Cambridge University Press, 2006.

Liversage, David 1994: *Interpreting composition patterns in ancient bronze: the Carpathian Basin.*

Acta Archaeologica (København) 65, 1994, 57-134

Löfkovits, Arthur – Zoltai, János 1908: *A Múzeum gyarapodása.*

Jelentés Debreczen sz. kir. város múzeuma 1907. évi állapotáról. 1908. 19-36.

Löfkovits, Arthur – Zoltai, János 1911: *A Múzeum gyarapodása.*

Jelentés Debreczen sz. kir. város múzeuma 1910. évi működéséről és állapotáról. 1911. 14-33.

Sz. Máthé, Márta (1970): *Középső bronzkori fegyverlelet Téglásról.*

A Debreceni Déri Múzeum évkönyve (1969-1970) 61-66.

- Sz.Máthé, Márta 1996: *The 'missing' axe of the Hajdúsámson treasure.*
In: Kovács, Tibor (hrsg.): *Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und den benachbarten Regionen. Festschrift für Amália Mozsolics zum 85. Geburtstag.*
Budapest 1996.
- Mozsolics, Amália 1967: *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás.* Budapest 1967.
- Mozsolics, Amália 2000: *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte Hajdúböszörmény, Románd und Bükkszentlászló. Prähistorische Archäologie in Südosteuropa 17.* Verlag Marie Leidorf GmbH, Kiel, 2000.
- Meeks, Nigel D. (1986): *Tin-rich surfaces on bronze – some experimental and archaeological considerations.* *Archaeometry* 28., 133-162.
- Mesterházy, Károly (1966): *A Déri Múzeum régészeti tevékenysége 1962-1965 (Leletkataszter).* *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1965, 1966,* 19-59.
- Módy, György (2000): *Sámson története a XVI. század közepéig.*
In: Gazdag, István (szerk.): *Hajdúsámson története és néprajza.* Hajdúsámson, 2000. 13-62.
- Módy, György (é.n.): *Tursámson, másként Sámson.*
In: Gazdag, István (szerk.): *Hajdúsámson. 23-27. Száz magyar falu könyvesháza.* Budapest
- M.Nepper, Ibolya - Sz.Máthé, Márta 1987: *A Hajdú-Bihar megyei múzeumok régészeti tevékenysége 1981-1985 (Leletkataszter).*
A debreceni Déri Múzeum Évkönyve (1985), 1987, 35-61.
- Pernicka, Ernst (1986): *Provenance determination of metal artifacts: Methodological considerations,* *Nuclear Instruments and Methods in Physics Research B* 14 (1986) 24-29.
- Sánta, Gábor 2012: *Koszideri és halomsíros bronztárgyak komplex vizsgálata – összetétel, fázisok és korróziós felületek – Complex study of bronze objects from Koszider and tumulus period – composition, phases and corrosion.*
Archeometriai Műhely 8/4 (2011) 305–320.
- Schubert, Franz – Schubert, Eckehart 1967: *Spektralanalytische Untersuchungen von Hort- und Einzelfunden der Periode B III.*
In: *Anhang. Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás.* Budapest 1967. 185- 203.
- Szabó, Géza (2010): *Az archaeometallurgiai kutatások gyakorlati és etikai kérdései.* *Archeometriai Műhely* 2010/2 111-122
- Szilágyi, Tünde (2011): *Hajdúsámson külterületi helynevei. Szakdolgozat.* Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 2011.
- Uzonyi, Imre (2007): *Ionnyaláb és röntgenanalitikai módszerek alkalmazása műtárgyak és régészeti leletek vizsgálatára.* *Archeometriai Műhely* 2007/3 11-18.
- Vandkilde, Helle 2007: *Culture and Change in Central European Prehistory. 6th to 1st millenium BC.* Aarhus University Press 2007.
- Zoltai, Lajos 1907a: *Ásatások a hajdúsámsoni majorsági földön.*
In: *Jelentés a Debreceni Városi Múzeum 1906.évi régészeti ásatásairól.*
Múzeumi és Könyvtári Értesítő I. (1907) 36-39.
- Zoltai, Lajos 1907b: *Debreczen vidékének kő- és bronzkora.*
In: *Debreceni Képes Kalendárium VII. évf. (1907)* 37-54.
- Zoltai, Lajos 1908: *A hajdúsámsoni bronzkincs.*
Múzeumi és Könyvtári Értesítő II. (1908) 127-133.
- Zoltai, Lajos 1909a: *Sámsoni bronzkincs Debreczen város múzeumában.*
Jelentés Debreczen sz. kir. város múzeuma 1908. évi állapotáról. 1908. 14-15.
- Zoltai, Lajos 1909b: *Réz- és bronzkori leletek Debreczen város múzeumában.*
Múzeumi és Könyvtári Értesítő III. (1909) 24-28.
- Zoltai, Lajos 1909c: *Bronzedények Hajdúsámsonból és Csíkszentkirályról.*
Múzeumi és Könyvtári Értesítő III. (1909) 131-136.
- Zoltai, Lajos 1915: *Debreczen szab. kir. város múzeuma. Az első tíz esztendő.*
Archaeológiai Értesítő XXXV (1915) 115-134.
- Zoltai, Lajos 1926: *Two bronze hoards from Hajdúsámson, near Debreczen.*
Man 84 (1926), 129-131.
- Zoltai, Lajos 1938: *Debreceni halmok, hegyek, egyéb mesterséges és természetes emelkedések ú.m.: laponyagok, telkek, ülések, dombok, gerendák és háta a város határában, valamint külső birtokain.* Debrecen, 1938.

MÚZEUMI KINCSEKERESŐ PROGRAM

HAJDÚSÁMSON 2014/15

MEGVALÓSÍTÓ:

PETŐFI SÁNDOR VÁROSI KÖNYVTÁR

KÖZMŰVELŐDÉSI ÉS MUZEÁLIS INTÉZMÉNY

SZÉCHENYI 2020

2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE